

Eestimaa Rahvarinde algatamine: deklaratsioonid ja projektid

Helen Lausma-Saar

Tallinna Ülikool, ühiskonnateaduste instituut, Narva mnt 25,
10120 Tallinn; Helen.Lausmasaar@tlu.ee

Rein Ruutsoo

Tallinna Ülikool, ühiskonnateaduste instituut, Narva mnt 25,
10120 Tallinn; Rein.Ruutsoo@tlu.ee

Kokkuvõte. Artikli eesmärk on rekonstrueerida Eestimaa Rahvarinde loomisele aluse pannud programmiliste dokumentide ajalooline tähendus. Analüüsi keskmes on 30. aprillil 1988 ajalehes Edasi ühise pealkirja all „Kodanikualgatus uuenduskursi toetuseks“ ilmunud kaks dokumenti: Rahvarinde deklaratsioon ja Rahvarinde projekt. Artikli laiemaks taotluseks on täpsustada Rahvarinde rolli Eesti Vabariigi taasiseseisvumiseni viinud poliitikate väljatöötamises.

Märksõnad: Eestimaa Rahvarinne, Eesti Vabariigi taasiseseisvumine, perestroika, Isemajandav Eesti (IME), Eesti poliitilise mõtte ajalugu

SISSEJUHATUSEKS

Artikkel analüüsib 1988. aasta kevadel Eestimaa Rahvarinde algatamisel koostatud dokumente ja Rahvarinde ideoloogia kujunemist ning keskseid diskursusi. Analüüsi objektiks on seni akadeemilisest ja avalikust huvist kõrvale jäänud, kuid Eesti poliitilise mõtte arengus väga olulist rolli etendanud kaks dokumenti, mis ilmusid ühise pealkirja all „Kodanikualgatus

uue kursuse toetuseks“ 30. aprillil 1988 päevalehes *Edasi*.¹ Esimeses dokumendis, mis koostati Edgar Savisaare algatusel saate „Mõtlemele veel“ järel, sõnastati Rahvarinde rajamise üldisemad alusideed. Dokumendile andis toetusallkirja 16 stuudiokülast ja televisioonitöötajat. Teise dokumendi koostajatena on ajalehes märgitud Marju Lauristin, Viktor Palm ja Edgar Savisaar. Siinses artiklis tähistame esimest dokumenti nimetusega deklaratsioon ja teist dokumenti nimetusega projekt.

Rahvarinne oli perestroika vallandatud murranguliste protsesside üks avaldusi. Jäiga deterministliku ühiskonnakäsitluse murenemine legaliseeris mõttevahetused bolševistliku režiimi perspektiivtusest ja koos sellega ka NSV Liidule alternatiivsete majanduslike ja poliitiliste arengumudelite kavandamise. Seega avanesid Eestile võimalused avalikult oma tulevikku kavandada.²

NLKP juhtkonna avalikuks saanud lõhenemine prostalinistlikuks ja reforme kavandavaks tiivaks 1988. aasta kevadel kõneles uutest poliitilistest, juriidilistest ja diskursiivsetest võimaluste struktuuridest.³ Poliitiliste võimaluste struktuuris avanenud väljavaated majandus- ja kultuuripoliitiliste arengustenaariumide sõnastamiseks ning nende avalikuks aruteluks viitasid haritlaskonna kujunemisele alternatiivseks poliitiliseks eliidiks. Diskursiivsete võimaluste struktuuri avanemine peegeldus ametliku ideoloogia murenemises. Poststalinlikus režiimis (nagu brežnevilik-andropovlikku poliitilist kultuuri on iseloomustatud) konkureerinud ideedest seadis perestroika poliitikas järjest kõrgemale kohale pragmaatilised kaalutlused, st „tulemuslikkuse“. ⁴ Koos sellega tunnustati alternatiivseid arenguperspektiive seadnud probleemipüstitusi. Arvukad sõnavaralised ja tähenduslikud uuendused nii parteijuhhi Mihhail Gorbatšovi sõnavõttudes, kuid üha sagedamini režiimi murendavalt ka majandusteadlaste, sotsioloogide

- 1 E. Savisaar, V. Palm, M. Lauristin. Kodanikualgatus uue kursuse toetuseks. – *Edasi*, 30.04.1988, 1.
- 2 T. Casier. *The Shattered Horizon: How Ideology Mattered to Soviet Politics*. – *Studies in East European Thought*, 1991, 51, 1, 35–59; T. Atnashev. *Transformation of the Political Speech Under Perestroika: Rise and Fall of Free Agency in the Changing Idioms, Rules and Second-order Statements of the Emerging Intellectual Debates (1985–1991)*. PhD Thesis. European University Institute, Florence, 2010. <http://hdl.handle.net/1814/14984> (20.11.2021).
- 3 H. Jones. *Co-opting Discourse, Capturing History: Perestroika and the Estonian Revolution: Historical Discourses*. – *The McGill Undergraduate Journal of History*, 2012–2013, 27, 67–93; H. McCammon. *Discursive Opportunity Structure*. – *The Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements*. Ed. by D. A. Snow, D. della Porta, B. Klandermans, D. McAdam. Blackwell, Malden, MA, 2013, 211, 232; D. S. Meyer, D. C. Minkoff. *Conceptualizing Political Opportunity*. – *Social Forces*, 2004, 82, 1457–1492; N. Robinson. *Soviet Ideological Discourse and Perestroika*. – *European Journal of Political Research*, 1995, 27, 2, 161–179; S. Tarrow. *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. 2nd ed. Cambridge University Press, Cambridge, 2011.
- 4 M. Karlberg. *The Power of Discourse and the Discourse of Power: Pursuing Peace Through Discourse Intervention*. – *International Journal of Peace Studies*, 2005, 10, 1, 17.

jt töödes sisuliselt tühistasid dekoratiivseks žargooniks lamestunud ametliku – nn leninliku – ideoloogia.

Veel enam, terminite tavapärase tähenduste muutumise kõrval kujundasid „mõistelised innovatsioonid“, nagu Juhan Saharov seda oma hiljutises väitekirjas on näidanud, intellektuaalse platvormi seni kehtinud võimusuhteid defineerinud mõistete ümbermõtestamiseks ning „kontseptuaalsele revolutsioonile“ aluse pannud uute ideede esiletõusuks.⁵

Süvakriisis režiimi jätkusuutlikkust püüti rajada ideoloogilistele uuendustele, mida Michel Foucault'le toetudes võib iseloomustada „täiesti uue võimuökonomikana, mille printsiibiks on, et peab üht-aegu suutma kasvatada nii allutatud jõudusid endid kui ka selle jõudu ja efektiivsust, mis neid allutab.“⁶

Reformikavade üha ilmsemaks saanud läbikukkumine võimustas opositsiooni. Nüüd juba avalikult politiseeruva vastu-eliidi koostatud dokumendid – alternatiivsed tulevikuvisionid – olid üheks kõige kõnekamaks sümptomiks. Mõlemad dokumendid – nii deklaratsioon kui ka projekt – kannavad loomulikult post-totalitaarse ühiskonna normatiivsuse sünnimärke. Kuid samas esindavad need olemasoleva keele raames aset leidnud innovaativs-kontseptuaalset tegu, millega mõistelise muutuse läbi teinud sõnavara ja diskursused siirdati programmilise poliitika valdkonda. Isegi akadeemilises kirjasõnas omaks võetud arusaam, et Rahvarinde loomise idee oli tollal päevakorral ka väljaspool Eestit,⁷ varjutab tõsiasja, et kõigis neis üldsõnaliseks jäänud arutlustes puuduvad igasugused paralleelid Rahvarinde loomisele aluseks saanud dokumentidega. Küll aga said Rahvarinde algatamisele aluse pannud dokumendid oluliseks toetuspunktiks mitte üksnes Baltimaades, vaid teisteski NSV Liidu piirkondades.

Formaalselt valitseva ideoloogia murenemine „tühjaks tähistajaks“⁸ oli loonud eeldused uute kvaliteetide sünniks nii Eesti poliitilises elus kui ka poliitilise mõtte arengus. Rahvarinde dokumentidele neid

- 5 J. Saharov. From Economic Independence to Political Sovereignty: Inventing 'Self-Management' in the Estonian SSR. *Dissertationes rerum politicarum Universitatis Tartuensis*, 21. Johan Skytte Institute of Political Studies, University of Tartu, Tartu, 2021. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/71910> (20.11.2021). Vt ka: The Demise of Marxism-Leninism in Russia. Ed. by A. Brown. Palgrave Macmillan, London, 2004.
- 6 M. Foucault. Kaks loengut. Tlk M. Amon. – Kaasaegne poliitiline filosoofia. Koost. ja toim. J. Lipping. EYS Veljesto Kirjastus, Tartu, 2002, 304.
- 7 T. Tannberg. Taasiseseisvumine. – Eesti ajalugu VI: Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Toim. A. Pajur, T. Tannberg. Ilmamaa, Tartu, 2005, 378.
- 8 J. Schull. What Is Ideology? Theoretical Problems and Lessons from Soviet-Type Societies. – *Political Studies*, 1992, 40, 4, 728–741; R. Walker. Marxism-Leninism as Discourse: The Politics of the Empty Signifier and the Double Bind. – *British Journal of Political Science*, 1989, 19, 2, 162–163.

ajaloolistava uurimise üks tingimusi on aastate 1987–1988 murrangulisuse või koguni eelrevolutsioonilise arengu⁹ tunnustamine.

RAHVARINDE DOKUMENDID EESTI INTELLEKTUAALSE LÄHIAJALOO KONTEKSTIS

Eesti iseseisvuse taastamise poliitiline lähiajalugu on lahutamatu selle perioodi väga rikkast, kuid äärmuseni lihtsustava käsitlemise tõttu varju jäänud intellektuaalsest ajaloost. Artikli eesmärk on anda tõuge akadeemilistele vaatlusviisidele, mis võimaldaksid väljuda Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamise käsitlemisest kahe substantsialiseeritud ja leppimatu poliitiliste leeri (kommunistid *versus* vabadusvõitlejad) keskeda-võitlusena, mille tulemuse oleks justkui kujundanud teleoloogias kantud ajaloo protsess.¹⁰ Sedalaadi käsitlusele omase poliitiliste antagonistide konstrueerimisega „liigendatakse ühiskondlikud toimijad ajaloolise „tõe“ (või ka „õigluse“) „sõpradeks“ ja „vaenlasteks““. ¹¹ Rahvarindele jääb selles kontekstis vähetähtis, pelgalt okupatsioonirežiimi reformimist taotlenud või koguni Moskvast juhendatud krüptokommunistliku algatuse roll.

Eesti poliitilise lähiajaloo dehistoriseeritud käsitlusele avaramaid perspektiive võimaldava lähenemise peamiste toetuspunktidena näeme protsessikeskseid ja intellektuaalse ajaloo iseväärtust rõhutavaid arusaamu. Sedakaudu asetub Rahvarinde kui rahvaliidumise tekkimine ja selle dokumentide koostamine intellektuaalse (poliitilise, majandusliku, kultuurilise jne) ajaloo konteksti. Rahvarinde intellektuaalse ajaloo hõlmavamale käsitlemisemisele siin seab kitsendused artikli maht. Viidakevaid, et 1987. aasta sügisest omandasid mitmesugused töötoad ja foorumid (loomeliitude kultuurinõukogu, IME foorum, Perestroika Sõprade Klubi Tartu ülikoolis jne) ühiskondliku mõtte arengus olulise rolli. Kuid Rahvarinde loomine jäi olemuslikult sattumuslikuks sündmuseks. Selle ellukutsumise taustajõuks oli „ajaloo liikuma hakkamine“, ¹² ühiskonna ennast loov liigendumine sotsiaalseteks subjektideks ja endale avalikkuses esinduste „tekitamine“. Rahvarinne oli üks arvukaist,

9 J. Saharov. From Economic Independence to Political Sovereignty, 63.

10 Vrd J. Lotman. Kultuur ja plahvatus. Tlk P. Lotman. Varrak, Tallinn, 2000, 73–74.

11 R. Ruutsoo, P. Selg. Teleoloogiline ajaloonarratiiv kui poliitilise antagonismi konstrueerimise strateegia Eesti taasiseseisvumise käsitluste näitel. – Acta Semiotica Estica, 2012, 9, 109–143.

12 Vrd R. Taagepera. Kui ajalugu liikuma hakkas. Ilmamaa, Tartu, 2022.

loomult ajaloolistest (sattumuslikult moodustunud) subjektidest, mis hakkas kujundama kiiresti teisevate poliitiliste suhete (võimusuhete) üha hajusamaks pihustuvat mustrit. Sama olulisena on mõistlik käsitleda ka poliitikavälja struktureerimist toetavat mõttestikku, millest kujunes Rahvarinde ideoloogia, liikumise rohkem või vähem sidus diskursuste tervik.

Sellest vaatenurgast esindavad Rahvarinde dokumendid ja kujunev ideoloogia avaramas mõttes „poliitilise mõtte“ ajalugu. Rahvarinde dokumentidel oli selgepiiriline autorkond. Kuid Rahvarinde ideoloogiat on sisukam käsitleda mitte niivõrd ideoloogide loome, kuivõrd ühiskondliku mõttena, st juba kanda kinnitada jõudnud ideede, mõistete, diskursuste jm strukturatsiooni ühe vormistusena.¹³ Sedakaudu omandab suurema selguse ka algatuse plahvatusliku edu mõistmine.

Metodoloogilises plaanis toetume Cambridge'i koolkonnas arenatud intellektuaalse ajaloo metoodilise käsitluse teoreetilistele alustele. Selle kohaselt jälgitakse sündmustele intellektuaalse kandepinna loomisel ja poliitiliste protsesside vallandumisel sõnavaralisi uuendusi ja sellega kaasnenud mõistesiiirete rolli. Rahvarindega seotud poliitilise arengu ja mõttmaterjali arutelluse kaasamisega toetame Rahvarinde alusdokumentide kontekstualiseerivat historiseerimist. Rahvarinde dokumendid kinnitavad Quentin Skinneri järeldusi, mille kohaselt uued ideed omandavad innovaatilis-kontseptuaalse läbilöögijõu paradoksaalsetel põhjustel: ametlikult tunnustatud kanoonilise keele kontseptuaalseid ressursse transformeerides.¹⁴ Rahvarindele aluse pannud dokumendid on kinnituseks tõigale, et näiliselt „kimäärised“ tekstid osutusid piiratud, kindlate keeleliste konventsioonide (ideoloogiate) raames siirdeid genereerivateks tegudeks, mis samas neid konventsioone ka manipuleerivad ning muudavad.¹⁵ Sellest vaatenurgast ei ole pädevad katsed tuletada kommunistliku „teooria, mõttestiku ja sõnavara“ kasutamisest Rahvarinde väidetavat lojaalsust režiimile ning liikumist vastandada algatustele, mille ideoloogiat raamistas Eesti Vabariigi taastamist rõhutav sõna- ja mõttevaramu.¹⁶

Avaramas plaanis toetub Rahvarinde dokumentide analüüs tõdemusele, et „poliitilise teooria ajaloo kasutatud sõnavara suurest

13 E. Piirimäe. Keeleline pööre. – Humanitaarteaduste metodoloogia: Uusi väljavaateid. Koost. ja toim. Marek Tamm. Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2011/2016, 48.

14 Theories as Social Action. An interview with Quentin Skinner by Florent Guénard. – Books and Ideas, 11.04.2019. <https://booksandideas.net/Theories-as-Social-Action.html> (20.11.2021).

15 E. Piirimäe. Keeleline pööre, 48.

16 J. Adams. Mõttevahetusest „Kuidas taastada Eesti iseseisvus“. – Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei: ERSP aeg. Koost. ja toim. E. Pärnaste. Magna Memoria, Tallinn, 2008, 365.

pidevusest ei järeldu, et seda sõnavara on kasutatud ja kasutatakse alati samade mõistete tähistamiseks. Ajaloolise uurimistöö käigus võime avastada, et sõnavara sarnasus varjab suuri erinevusi teoorias¹⁷. Kontseptuaalsete uuendajate paratamatut seotust kehtivate keeleliste konventsiooniga on Skinner selgitanud kujundlikult, et „iga revolutsionäär on sunnitud lahingusse minema teataval määral selg ees.“¹⁸

Skinneri uurimused on arendanud mõistesiiirete analüüsi metoodika süsteemseks metodoloogiaks, nn kontekstuaalsete ressursside metodoloogiaks, millel Skinneri väitel on ideoloogiat kujundavate mõistesiiirete selgitamisel oluline roll.¹⁹ Detailsele analüüsile seab artikkel paraku mahulised raamid, küll aga toome välja mõned kõige strateegilisemad sõnavaralised laenud üleliidulistest nn perestroikameelsetest väljaannetest. Režiimi siiratud delegitimeeriv sõnavara omandas Rahvarinde ideoloogia kujundamisel kaalukalt konstitutiivse ja rahvuslikult märgilise tähenduse.

Uurimistöö järeldused toetuvad Rahvarinde algatamist toestanud arutluste areeni ja poliitikavälja tõhusalt ümber kujundada suutnud diskursiivsete praktikate analüüsile. Nimelt võimaldas diskursuste repertuaari valik ja mõisteline ümberhegemoniseerimine valitsevat ideoloogiat tõhusalt murendada ilma seda tingimata konfronteerivalt problematiseerimata. Samas toetasid uusi maailmavaatelisi identiteete kujundavad diskursused end avalikult opositsiooniliselt konstrueerivate subjektide konsolideerumist ja seejärel nende mõjusat sisenemist poliitika areenile.²⁰ Rahvarinde ideoloogia omandas performatiivse kaalu ja konkretiseerus liikumise eesmärgi kontekstualiseerivate diskursuste vahendusel päevaliitilisteks „aktsioonideks“. Seega anname olulise kaalu Rahvarinde ideoloogiat kandnud diskursuste rekonstrueerimisele. Kesksete diskursuste repertuaaris avaneb Rahvarinde taktika – viisid, kuidas avalikkuses juba tõstatunud probleemidele püüti vastuseid pakkuda. Uurimistöö metodoloogia vaatenurgast on sama oluline esile tuua, milliseid probleeme tähtsustati ja milliseid tegusid peeti oma eesmärkide saavutamisel vajalikuks.²¹ Uurimistöö eesmärkide seisukohalt jääb keskseks ülesandeks

17 Q. Skinner. Öppigem minevikust, mõtiskledes selle kummalisuse üle. Intervjuu Hent Kalmole. – Sirp, 17.08.2007.

18 Q. Skinner. Some Problems in the Analysis of Political Thought and Action. – Meaning and Context: Quentin Skinner and his Critics. Ed. by J. Tully. Princeton University Press, Princeton, NJ, 1988, 112. Vt ka Skinneri metodoloogiat innovaatseliselt Eesti lähiajaloo uurimisel juurutanud Juhan Saharovi väitekirja: J. Saharov. From Economic Independence to Political Sovereignty.

19 Q. Skinner. Visions of Politics, Vol. 1: Regarding Method. Cambridge University Press, Cambridge, 2002, 151–152.

20 T. Van Dijk. Ideology and Discourse Analysis. – Journal of Political Ideologies, 2006, 11, 2, 115–140.

21 Q. Skinner. Ideas in Context: Conversation with Quentin Skinner by Hansong Li. – Chicago Journal of History, 2016, 7, 119–127.

Rahvarinde kui poliitilisi eesmäärke seadnud liikumise algatamise edukuse selgitamine. Avalikkuse mobiliseerimise võti peitub diskursuste raamistamises.

Raamistamisena käsitletakse „kollektiivset tegevust“ mobiliseerivatele diskursustele üldisemat tähenduslikkust andva interpretatsiooniskeemi konstrueerimist.²² Liikumise poliitilise subjektsuse konsolideerimisel on interpretatsiooniskeemidel võtmeline kaal.²³ Poliitilise subjektsuse keskseks mehhanismiks on liikumise positsioneerumine võimuväljal. Selles, kas liikumine suudab oma eesmäärke saavutada, on raamistamisel täita keskne roll ja seda eelkõige kahel põhjusel. Raamistamise keskset rolli liikumiste edulugudes on rõhutanud uurijad Aldon Morris ja Suzanne Staggenborg. Esiteks võetakse raamistamise kaudu fookusesse sõnumi adressaat – need poliitilised jõud, kelle tegevusele või seisukohtadele esitatakse väljakutse, st nende võimupositsioon muudetakse küsitavaks – ja teiseks koondatakse selle kaudu võimalike liitlaste võrgustik.²⁴ Raamistamisega tekitatakse poliitika kujundamisel strateegiliselt kaalukas „meie“ ja „nende“ vastandamise telg. Raamistamine tematiseerib ja liigendab küsimuseasetused poliitiliseks strateegiaks: „Kuna liikumised näevad oma tegevusel tavaliselt mitmeid eesmäärke, siis on oluline, et raamistamine hõlmaks neid diskursusi ja teemade ringi, mis kõnetavad erinevaid auditooriume.“²⁵

Robert Benfordi ja David A. Snow' uurimustest järeldub, et sotsiaalse liikumise üks eesmäärke – uute ideede ja väärtuste omaksvõtt – on olemuslikult seotud sellega, kui veenvaid raamistusstrateegiaid suudavad liikumise liidrid luua. Raamistusstrateegiaid analüüsid toovad välja kolm peamist sotsiaalseid liikumisi mõjusalt mobiliseerivat retoorilist elementi ehk ülesande raamistust (*core framing tasks*). Esmasena käsitletakse konflikti sõnastamist ja konflikti põhjuste diagnoosi. Selle kaudu tuletatakse tulevikuprognosis – konflikti oodatav kulg ja probleemi lahendus. Poliitilise diagnoosi ja prognoosi omaksvõtmise korral kujuneb avalikkuses motivatsioon liikumist toetada.²⁶

22 V. Pettai. Ühe poliitilise doktriini konstruktsioon: Õiguslik järjepidevus Eesti taasiseseisvumispoliitikas. – Vikerkaar, 2007, 1–2, 158–159.

23 H. Johnston. A Methodology for Frame Analysis: From Discourse to Cognitive Schemata. – Social Movements and Culture. Ed. by H. Johnston, B. Klandermans. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1995, 217–246.

24 A. D. Morris, S. Staggenborg. Leadership in Social Movements. – The Blackwell Companion to Social Movements. Ed. by D. A. Snow, S. A. Soule, H. Kriesi. Blackwell, Malden, MA, 2004, 171–197.

25 Samas, 183.

26 R. D. Benford, D. A. Snow. Framing Process and Social Movements. – Annual Review of Sociology, 2000, 26, 611–639.

Järgnev dokumendianalüüs seab eesmärgiks näidata, milline oli poliitilisele elule antud diagnoos, tulevikuprognos ja liikumises kaasalöömise motivatsioon, mis võimaldasid Rahvarindel kasvada mõjukaks, sadu tuhandeid inimesi mobiliseerida suutnud rahvaliidumiseks.

RAHVARINDE ALUSDOKUMENTIDE KOOSTAMISEST JA AVALIKUSTAMISEST

NLKP võimumonopoli ohustavate ja rahvast võimustada taotlevate algatuste laiemal avalikkuse ette pääsemisel oli kaks peamist eeldust: esiteks pidi Rahvarinde algatamise ettepanek tulema EKP aparaadile ja KGB-le üllatusena ning teiseks ei tohtinud liikumise eesmärkide sõnastus sisaldada midagi sellist, mis annaks n-ö kriminaliseeritava ettekäände selle algatajaid represseerida. Kui Edgar Savisaar 13. aprilli õhtul Eesti Televisiooni (ETV) saates Rahvarinde loomise ettepaneku tegi, tuligi see saateosalistele ootamatult.²⁷

1988. aasta 13. aprilli ETV otsesaatele „Mõtleme veel“ järgnenud hilisõhtul koostasid ja allkirjastasid deklaratsiooni Maare Keiman, Lembit Koik, Ott Kool, Merike Marastu, Ustav Oja, Viktor Palm, Vello Saatpalu, Edgar Savisaar, Hagi Šein, Jaak Tamm, Madis Tammik, Renita Timak, Feliks Undusk, Heinz Valk ja Maret Viljarand.²⁸ Pärast saadet kodulinna Tartusse naasnud Rein Järlik allkirjastas dokumendi päev hiljem.²⁹ Stuudiokülalistest ligi pooled, eesotsas partei ja nõukogude töötajatega, kiirustasid telemajast lahkuma.

13. aprillil Eesti Televisiooni saatest „Mõtleme veel“ osavõtjad esinevad initsiatiiviga luua Eesti NSV-s poliitiline massiorganisatsioon RAHVARINNE PERESTROIKA TOETUSEKS. Seda ajendas televaatajate massiline kaasa-
elamine ja toetus saatesarjas käsitletud mõtetele.

RAHVARINDE loomise eesmärk on toetada inimeste ärkavat initsiatiivi, nende soovi osaleda perestroika-poliitikas ja realiseerida aktiivselt NLKP Keskkomitee kurssi majanduse ning ühiskonnaelu radikaalsele uuendamisele. Lähtutakse vajadusest konsolideerida perestroikat toetavad jõud, aidata

27 R. Ruutsoo. 13. aprill 1988: „Mõtleme veel...“ – Akadeemia, 2021, 4, 602.

28 E. Savisaar, V. Palm, M. Lauristin. Kodanikualgatus uuenduskursi toetuseks, 1. Autorite märkus: 30. aprillil Edasi veergudel Rahvarinde algatajate poolt autoriseeritud dokumendist on sinise artikli autorite käsutuses ka 19. aprillil koostatud, aga paraku autoriseerimata variant. Ilmselt on tegemist ühe Rahvarinde töökavade arendamise käigus valminud mustandi tekstiga. Tekstide allikakriitiline kõrvutamine kinnitab nende sisu ja sõnastuse väga ulatuslikku kokkulangevust. Käesoleva uurimuse seisukohalt, mis keskendub Eesti avalikkuse poliitilisele mobiliseerimisele, omandas ajaloolise kaalu 30. aprilli Edasis ilmunud ja tugirühmade koondumise aluseks saanud projekti tekst, mis on ka käesoleva käsitluse analüüsi aluseks.

29 H. Valk. Pääsemine helgest tulevikust. Kunst, Tallinn, 2010, 286.

kiirenda ühiskonna arengul ning astuda vastu stalinismi retsidiividele meie vabariigis.

RAHVARINNE JUHINDUB kõiges NLKP strateegilisest põhiliinist.

RAHVARINNE võitleb perestroika elluviimise ning ühiskonnaelu demokratiseerimise eest; võtab osa ettepanekute väljatöötamisest riigielu tähtsamates küsimustes, saadikukandidaatide ülesseadmisest ja valimiskampaaniate korraldamisest, perestroika ideede propageerimisest. RAHVARINNE aitab kaasa vahetu demokraatia ning rahva omavalitsuse arengule, sotsiaalse kontrolli tagamisele perestroika jätkumise ning süvenemise üle.

RAHVARINDESSE kutsutakse ühinema kõiki perestroikat aktiivselt toetavaid Eestimaa elanikke, sõltumata parteilisusest ja rahvusest, ühiskondlikke ja omaalgatuslikke organisatsioone, ettevõtteid ning asutusi.

Saatest osavõtjad moodustasid initsiatiivgrupi, kes koostab RAHVARINDE põhikirja ja esitab selle 25. aprilliks avalikuks aruteluks. Toetust Rahvarinde loomise ideele saab väljendada ETV saatesarja „Mõtleme veel“ toimetusele (tel. 42 45 64, 42 45 14).

R. Järlik, M. Keiman, L. Koik, O. Kool, M. Marastu, U. Oja, V. Palm, V. Saatpalu, E. Savisaar, H. Šein, J. Tamm, M. Tammik, R. Timak, F. Undusk, H. Valk, M. Viljarand.³⁰

EKP tsenseeritud meedias ei ilmunud ETV saate ja Rahvarinde ettepaneku kohta järgneval kahel nädala ridagi. Sellele vaatamata ei õnnestunud pöördelisi poliitilisi protsesse enam peatada. Saatejärgsel hommikul algas Rahvarinde tugirühmade hoogne loomine. Juba 15. aprillil pandi Viktor Palmi, Marju Lauristini jt algatusel alus Tartu Rahvarinde algatusrühmale. Kahe (tulevikus Rahvarinde loomisel kesket osa etendanud) Tallinna ja Tartu algatusrühma koostöö kulgu pole õnnestunud täpsustada, nagu pole lähemalt teada ka deklaratsiooni täiendanud eelprojekti ja projekti koostamise käik, ega seegi, kas ja millal see edastati EKP aparaadile.³¹ Teada on, et juba 19. aprilliks oli valminud Rahvarinde 11-punktiline organisatsiooniliste põhimõtete ja tegevussuundade alusdokument „Rahvarinne uuenduskursi toetuseks (projekt)“, nimetame seda dokumenti siin artiklis eelprojektiks. 19. aprillil koostatud eelprojektile, mis oli 30. aprilli ajalehes Edasi ilmunud dokumendi aluseks, on lisatud märkus: „võeti aluseks rahvarinde põhikirja koostamisel rahvarinde initsiatiivgrupi poolt Tallinnas 19. aprillil 1988. a.“³² Paraku ei ole eelprojektile, mille autoriteks on märgitud initsiatiivgrupp, lisatud autorite nimesid.³³

³⁰ E. Savisaar, V. Palm, M. Lauristin. Kodanikualgatus uuenduskursi toetuseks, 1.

³¹ U. Soonvald. Loe milliseid väärtusi hinnates loodi Rahvarinne perestroika toetuseks. – Delfi, 13.04.2013. <https://www.delfi.ee/artikkel/65966338/ainult-delfis-loe-milliseid-vaartusi-hinnates-loodi-rahvarinne-perestroika-toetuseks> (14.04.2021).

³² Samas.

³³ 19. aprillil koostatud eelprojekti valmimise ja selle 30. aprillil ilmunud oluliselt täiendatud variandi koostamise asjaolude kohta on artikli autorid küsitlenud kõiki kolme allkirjastanut, kuid uusi asjaolusid ei selgunud.

30. aprillil ajalehe Edasi esilehel ilmunud teksti autoritena on märgitud Marju Lauristin, Viktor Palm ja Edgar Savisaar.

1. Rahvarinne on kodanikuinitsiatiivil põhinev demokraatlik liikumine, mille peamiseks sisuks on rahva tahte realiseerimine nõukogude võimu valitavates organites ning avalikkuse kontroll kõigi tähtsamate organite ja aparaaadi tegevuse üle.
2. Rahvarinde loomine on esile kutsutud vajadusest käivitada radikaalsete ümberkorralduste demokraatlik mehhanism, et kaasa aidata NLKP uuenduskursi (perestroika) pöördumatule elluviimisele majanduses, ühiskondlik-poliitilises ja kultuurielus, et ühiselt vastu seista bürokraatia katsetele säilitada ja taastada stalinismile ja stagnatsioonijale omaseid ühiskonnaelu juhtimise vorme ja ideoloogilisi dogmasid, võidelda korrupsiooni ja võimu kuritarvitamise vastu.
3. Rahvarinne koondab ja koordineerib mitmesuguste ühingute, seltside, klubide, töökollektiivide ja muude ühenduste algatusi uuenduskursi elluviimiseks, stalinismi ja administratiivse käsusüsteemiga võitlemiseks. Selles võitluses konsolideerib Rahvarinne Eestimaa kõigist rahvustest elanikke. Rahvarinde sotsiaalpoliitiline tegevusplatvorm lähtub seisukohtadest, mis on avaldatud ENSV loominguiliste liitude ühispleenumi läkituses XIX parteikonverentsile ning kirjas ENSV juhtorganitele. Rahvarinde majandusplatvormi aluseks on kogu Eesti NSV üleviimine täielikule isemajandamisele.
4. Rahvarinde juhtmõtteks on sotsialistlik demokraatia ja pluralism, liiduvabariikide poliitiline ja majanduslik suveräänsus, kõigi rahvuste kultuuriautonomia, kodanikuõiguste kaitse ja töötajate huvide kaitse.
5. Rahvarinde organisatsioonilise struktuuri algülideks on omaalgatuslikud tugigrupid, mis luuakse asutustes, ühiskondlikes organisatsioonides, seltsides, kooperatiivides, ühendustes või ka elukohtades. Nende tugigruppide tegevust koordineerivad Rahvarinde piirkondlikud volikogud, mis moodustatakse tugigruppide esindajatest (volinikest). Volinikud valitakse tugigruppides salajasel hääletamisel. (Et tagada volinike vahetut kontakti kõigi teda valinud tugigrupi liikmetega, on suurtes asutustes ja organisatsioonides soovitatav luua ühe suure asemel mitu väiksemat tugigruppi.) Rahvarinde kõrgeimaks organiks on volinike üldkogu (rahvakongress). Rahvarinnet juhivad kongressil valitud kollegiaalne organ (vabariiklik volikogu).
6. Rahvarinne ei allu ühelegi organisatsioonile või organile ega määra temaga ühinenud organisatsioonide või ühenduste tegevust väljaspool Rahvarinde otseseid ühisaktsioone ning rahvarinde organites kooskõlastatud tegevussuundi ja -vorme. NLKP mõju tagatakse demokraatlike meetoditega, Rahvarindega ühinenud kommunistide poliitilise autoriteedi ning veenmisoskuse abil.
7. Rahvarinde peamiseks tegevussuundadeks ja vormideks on valijate ja saadikute koostöö korraldamine (saadikutega kohtumised, arupärimised jm.), valimiskampaaniates osalemine (kandidaatide ülesseadmine, valijajuhendite koostamine jne.), märgukirjade ja ettepanekute esitamine

nõukogude organitele, otsuste ja projektide avalik arutamine, referendumite ettevalmistamine jms. Rahvarinne osaleb aktiivselt valimissüsteemi ümberkorraldamises, valijate klubide muutmises pidevalt tegutsevateks avalikeks institutsioonideks. Rahvarinde esindajad võtavad osa valimiskomisjonide tööst

8. Rahvarindes osalemise tingimuseks on NLKP uuenduskursi aktiivne tegudega toetamine. Rahvarindesse kuulumisega ei käi kokku stalinistlik-konservatiivsete seisukohtade avaldamine ja administratiivse käsusüsteemi säilitamisele kaasaaitamine. Rahvarindest osavõttu ei piira parteiline, usuline ega rahvuslik kuuluvus.

9. Juhtivaid funktsioone Rahvarinde organites ei saa ühitada palgalise tööga vastutavatel kohtadel partei-, komsomoli-, ametiühingu- või riigiparaadis.

10. Rahvarinde ja kõigi tema organite tegevus on avalik ning toimub ranges vastavuses Eesti NSV konstitutsiooni ja seadustega.

11. Rahvarinne peab vajalikuks välja anda infobülletääni „Rahvarinde Teataja“ (eesti ja vene keeles) ning asutada oma häälekandja.

12. Rahvarinne on juriidiline isik omaenda pangaarvega. Rahvarinde materiaalsed vahendid saadakse väljaannete ja atribuutika müügist ja vabatahtlikest annetustest. Rahvarinde summade kasutamist kontrollib rahvakongressil valitav revisjonikomisjon.³⁴

Ajalehes ilmunud projektile on lisatud märkus: „Initsiatiivgrupp ootab teavet ülaltoodud põhimõtete kriitilise arutelu tulemustest, täiendusi ja ettepanekuid Rahvarinde organisatsiooniliste põhimõtete ja tegevussuundade kohta, samuti infot tugigruppide moodustamisest.“³⁵

13. aprillile järgnevail nädalail tõusis poliitiline pinge iga päevaga. EKP juhtkonna valitud taktika – Rahvarinde algatamise mahavaikimine – ähvardas nn tänavapoliitikaga. Lähenemas oli 1. mai tähistamine, mille juurde kuulus töötajate „solidaarsusdemonstratsioon“, mis pidi kinnitama „partei ja rahva ühtsust“. Sama võimatu oli takistada valmistamast loosungeid, milles nõuti perestroikat toetava rahvaliidumise loomist (niisuguste loosungite valmistamine oligi juba alanud).³⁶

EKP juhtide vastuseisu Rahvarinde loomisele polnud enam võimalik varjata. Veel enam – oodata võis avalikke väljaastumisi juba niigi vihatud Karl Vaino vastu. EKP juhtkonnale olid jäänud vaid halvad valikud. Ideoloogiasekretär Indrek Toome suu läbi tunnistati 29. aprilli keskpäeval toimunud saates „Loomeliitide tund“ Rahvarinde algatamine perestroika vaimuga kooskõlaliseks. Samal õhtul teavitati avalikkust EKP nõustumisest Rahvarinde algatamisega nii raadios kui ka ETV-s.³⁷ Päev hiljem, 30. aprillil, sai aga avalikkus juba varem n-ö käest

34 E. Savisaar, V. Palm, M. Lauristin. Kodanikualgatus uuenduskursi toetuseks, 1.

35 Samas.

36 L. Koik. Balti kett. Eesti Entsüklopeediakirjastus, Tallinn, 2004, 11.

37 Samas.

kätte levitatud Rahvarinde dokumentidega tutvuda. EKP nn Karl Vaino tiiva eitavast suhtumisest Rahvarinde loomisse annab tunnistust tõik, et need nüüdseks ajaloolised dokumendid ei näinud trükivalgust partei ametlikku poliitilist joont kajastavais väljaandeis, nagu EKP Keskkomitee häälekandjad, vaid Tartu päevalehe Edasi esilehel peakirja all „Kodanikualgatus uuenduskursi toetuseks“.

Edasi tollase toimetaja Mart Kadastiku mäletamist mööda saatis Rahvarinde dokumente koondava artikli ajalehele Edgar Savisaar: „Pole kahtlust, et materjali saatjaks oli Edgar Savisaar, kes hoidis kogu protsessi oma tähelepanu all.“³⁸ Tõigas, et Rahvarinde dokumentide avaldamise kohaks valis Savisaar Edasi, nägi Kadastik mitmeti loogilist jätku IME algatanud „Ettepaneku“ samuti Edasi veergudel avalikkuse ette toomisele. Kuid selles, et Savisaar eelistas artikli avaldamiskohana Edasit, aimub Kadastiku arvates ka poliitilis-taktikalisi kalkulatsioone. „Rahvarinde materjalide avaldamisest Edasis oli Edgar Savisaar huvitatud tõenäoliselt ka seetõttu, et EKP KK häälekandjas Rahva Hääl või ELKNÜ KK häälekandjas Noorte Hääl avaldamine võinuks jätta mulje komparteiga kokkumängust.“³⁹ Rahvarinde algatamise keskse foorumi rolli andmine Edasile seega ühelt poolt tõstis usaldust liikumise vastu, kuid teiselt poolt kinnitas ka usaldust ajalehe vastu, selle partei keskparaadi järelevalvest sõltumatut tegutsemist.⁴⁰ Edasi toimetaja arvates polnud Rahvarinde materjalide avaldamine „kindlasti mingi vaprus ega ka teab mis risk“.⁴¹

Rahvarinde dokumentide avaldamise tagamaid avades on Kadastik selgitanud, et Edasi poliitiline enesepositsioneerimine oli toimetusele taganud „suhteliselt suure vabaduse n-ö reformistlikul suunal, mida esindasid ka IME-Rahvarinde eestvedajad“.⁴² Seda, millisel leheküljel mida avaldada, oli juba toimetuse otsus, „antud juhul siis minu kui tänases mõistes peatoimetaja ja Vahur Kalmre, toonase tegevtoimetaja otsus“.⁴³ Rahvarinde arendamise detailse kava ja programmiliste ideede ajalehe esilehele paigutamine, st Rahvarinde algatamise sõnumi võimendamine on heas kooskõlas Kadastiku üldisema selgitusega, et ajalehe toimetuse valdavalt toetas Rahvarinde loomist. Seda kinnitab ka Mart Kadastiku, aga eelkõige Vahur Kalmre kaasalöömine Rahvarinde tugirühmade ja nende võrgustiku loomisel.⁴⁴

38 Mart Kadastik Rein Ruutsoole. E-kirjad 26., 27. ja 28. mail 2021. Kirjad Rein Ruutsoole valduses.

39 Mart Kadastik Rein Ruutsoole, 2021.

40 Mart Kadastik Rein Ruutsoole, 2021.

41 Mart Kadastik Rein Ruutsoole, 2021.

42 Mart Kadastik Rein Ruutsoole, 2021.

43 Mart Kadastik Rein Ruutsoole, 2021.

44 M. Kadastik. Intervjuu Ene Hionile. – Kes on kes Eesti poliitikas. Koost. E. Hion. Olion, Tallinn, 1990, 65.

Rahvarinde dokumentide toimetusse laekumise keerdkäike on keeruline jälgida, kuid mõningaid eelarvamusi on võimalik välistada. EKP ideoloogiasekretäri Indrek Toome nõustumine Rahvarinde algatamisega sai teatavaks 29. aprilli keskpäeval („Loomeliitude tunni“ nime all tuntud saates) ja artikkel ilmus juba järgmisel päeval, 30. aprillil. Kuid *post hoc ergo propter hoc*, sündmuste järgnevusest põhjuslikku seost oletada oleks ekslik. Ka trükikoja ja toimetuse erakordsel panustamisel poleks saanud Toome arvamus või EKP liidrite arvamus juba n-ö tehnilistel põhjustel olla „juhendiks“. Pealegi olla Toome meenutuste kohaselt avaldanud Vaino tõredat rahulolematust, et ta oli Rahvarinde algatamist tunnustanud selleks EKP KK büroolt „dobrood“ saamata.⁴⁵ Kuid „meetmeid“ ei järgnenud. EKP tipus süveneva vastasseisu avalikustumine ei olnud 1988. aasta kevadel enam Vainole kasulik.⁴⁶

Mart Kadastiku mäletamist mööda tehti otsus artikkel avaldada kohe selle laekumise järel.⁴⁷ Otsuse motiivide muster on üsna kirju. Selles, et Edasi toimetuse otsustas Rahvarinde materjalid avaldada, olnud poliitiliste sümpaatiate kõrval oma osa ka juba ajakirjandusväljal areneval konkurentsil.⁴⁸ Avaliku arvamuse kujundamise tollasel liidril Edasil avanenud sedakaudu võimalus ajalehe mainet ja positsiooni tugevdada. Kadastiku kinnitusel motiveerinud (teiste asjaolude kõrval) Rahvarinde algatamisele hoogu andnud dokumentide avalikkusele kättesaadavaks tegemist ka Edasi toimetuse tihe side ülikooli ja Rahvarinde algatusrühmaga. „Kindlasti lähendasid Rahvarinde algatusrühma ja Edasit ka koostöö suhted.“⁴⁹ Toimetajal olid isiklikult tihedad suhted Rahvarinde ideest innustunud ülikooli õppejõududega (Viktor Palm, Rafik Grigorjan, Marju Lauristin jt).⁵⁰ Kadastiku kinnitusel „ei kooskõlastanud Edasi toimetuse Rahvarinde materjalide avaldamist kellegagi EKP aparaadis“.⁵¹

45 I. Toome. Intervjuu Maris Makkole. – M. Laar, S. Endre, U. Ott. Teine Eesti. Eeslava: Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991. SE&JS, Tallinn, 1996, 533.

46 I. Toome. Intervjuu Maris Makkole, 536.

47 Mart Kadastik Rein Ruutsoole, 2021.

48 Mart Kadastik Rein Ruutsoole, 2021.

49 Mart Kadastik Rein Ruutsoole, 2021.

50 Mart Kadastik Rein Ruutsoole, 2021.

51 Mart Kadastik Rein Ruutsoole, 2021.

RAHVARINDE ALGATUSDOKUMENTIDE RETSEPTSIOONIST

Rahvarinde algatamisest 13. aprillil 1988 on saanud õpikufakt, kuid selle tähendust on hinnatud erinevalt. Andrus Parki analüütilises ülevaates on Rahvarinde loomine arvatud Eesti lähiajaloo üheks murdepunktiks.⁵² Seevastu Rein Taagepera ülevaate teose „Eesti poliitika 100 aastat“ kokkuvõttest „Laulva revolutsiooni versta postid ja tegijad“, milles samuti siirde-aastate pöördelised sündmused kokku võetakse, Rahvarinde algatamist ei leia.⁵³ Kaalukamaks peetakse „tõsta esile seda, mis nende sammude varal tehti. Lippudel on koondav võime“.⁵⁴

Üsna aktiivselt tollal poliitika elu käsitlenud Georg Sootla ja Mikk Titma, mitmete raamatute autor majandusteadlane Tiit Made, ajaloolase kutsega poliitikud Mart Laar ja Mart Nutt, aga ka lähiajalugu käsitlenud viljakas ajaloolane Mati Graf pole hinnangutes Rahvarindele toetunud dokumendianalüüsile. Seejuures ei maini ükski autor kordagi Rahvarinde projekti.

Rahvarindele aluse pannud dokumendid on jäänud avalikkusele praktiliselt tundmatuks, aga ka kättesaamatuks. Paraku on need välja jäänud ka Külle Arjakase koostatud rahvaliidumise algatamisega seotud materjalide kogumikust.⁵⁵ Ja kuigi mitmed teised olulised dokumendid võimaldavad kõigil huvilistel saada üsnagi hea ülevaate Rahvarinde ideoloogia kujunemisest, siis alusmaterjalide väljajäämist raamatust need ei korva. Dokumentide kogumiku „Eesti poliitilise mõtte ajaloo. Valitud artiklid 1987–1991“ koostajate vaatenurgast avab Rahvarinde ideoloogia tuuma ilmselt kõige paremini ainsana kogumikku võetud dokument „Rahvarinde pöördumine NLKP XIX parteikonverentsi Eesti NSVst valitud delegaatide poole“.⁵⁶

Mitmesuguseid taasiseseisvumise aastate poliitilist elu iseloomustavaid allikaid koondavatest kogumikest on Sirje Endre, Mart Laari ja Urmas Oti koostatud dokumendivalimikus Rahvarinde dokumentidest

52 A. Park. Turning-points of Post-communist Transition: Lessons from the Case of Estonia. – Proceedings of the Estonian Academy of Sciences. Humanities and Social Sciences, 1995, 44, 3, 330.

53 R. Taagepera. Eesti poliitika 100 aastat. Post Factum, Tallinn, 2018, 97.

54 Samas, 96.

55 Vabaduse ja demokraatia teel. Kaks aastat Eestimaa Rahvarinnet. Koost. K. Arjakas. [S. n.], Tallinn, 1990.

56 Rahvarinde pöördumine NLKP XIX parteikonverentsi Eesti NSVst valitud delegaatide poole. – Eesti poliitilise mõtte ajaloo: Valitud artiklid 1987–1991. Koost. H. Samel, M. Nutt, J. Valge, A. Villem. Jaan Tõnissoni Instituut, Tallinn, 1992, 21.

avaldamisvääreks peetud üksnes deklaratsiooni.⁵⁷ Deklaratsiooni isoleerimine 19. aprilliks koostatud eelprojektis esitatud (ja 30. aprillil arendatud dokumendina ilmunud) programmilistest ideedest ja diskursustest on Rahvarinde algatamise mõtet ja eesmärke põhimõtteliselt pisendanud. Rahvarinde algatajate kommentaarides on sedalaadi selekteerimises nähtud koguni eesmärgipärasust. Probleemi igatahes on märgatud.⁵⁸

Sedalaadi praktika ei järgi ajalooliste dokumentide editeerimistavasid ja on ilmses vastuolus asjaoluga, et Rahvarinde algatajad käsitlesid dokumente mõttelise tervikuna. See nähtub ka 30. aprillil Edasi veergudel ilmunud kaht dokumenti koondava artikli paigutusest. Edasi esilehel avaldatud artikli „Kodanikualgatus uuenduskursi toetuseks“ sissejuhatus kinnitab dokumentide orgaanilist seotust, soovi anda auditooriumile võimalikult hõlmav ja liigendatud ülevaade rahvaliidumise alusideoloogiat kujundanud probleemiseadest ja eesmärkidest.

Taasiseseisvunud Eesti kirjasõnas meenutatakse projekti alles 2007. aastal raamatu „XX sajandi kroonika“ märkuses, et „19. apr. peetakse Tallinnas Rahvarinde algatusgrupi koosolek, kus võetakse vastu dokument „Rahvarinne uuenduskursi toetuseks (projekt)“.⁵⁹ Samal ajal on mõlema dokumendi avaldamine 30. aprilli Edasis jäänud kroonikas tähelepanuta. Kutseliste ajaloolaste koostatud teos „Eesti ajalugu. Kronoloogia“ mainib üksnes deklaratsiooni avaldamist 30. aprillil.⁶⁰

Rahvarinde alusdokumentide väheseid akadeemilisemat laadi käsitlusi iseloomustab fragmentaarsus. Deklaratsiooni veidi pikemalt vaatleva Rein Toomla tutvustus raamatus „Eesti erakonnad“⁶¹ valgustab ka koos deklaratsiooniga 30. aprilli Edasis avaldatud seda täiendava, juba tegevuskavaks arendatud dokumendi (ilma sellele viitamata) mitmeid peamisi ideid. Toomla tsiteerib tekstilõike, mis rõhutavad, et liikumise algatajad ei pidanud võimalikuks „juhtivaid funktsioone Rahvarinde organites“ ühitada „palgalise tööga vastutavatel kohtadel partei-, komsomoli-, ametiühingu- või riigiparaadis“.⁶² Maininud, et aastail 1988–1989 saavat „meie liikumiste ja erakondade puhul rääkida üksnes kahest ideoloogiast, millena ta käsitleb „rahvuslust“ ja „sotsialismi“⁶³

57 Deklaratsioon Rahvarinde kohta. 13. aprill 1988. – M. Laar, S. Endre, U. Ott. Teine Eesti, 425.

58 Ü. Kaevats. Kui Eesti oli maailmas suur. – Meie vabaduse mitu nägu. Toim. ja koost. R. Järlik, L. Hainsalu-Sööt. MTÜ 20. Augusti Klubi, Tartu, 2013, 230; H. Valk. Intervjuu Ragne Jöerannale. Ajaloovõltsingute vastu. – Pealinn, 27.09.2014.

59 E. Helme jt. Eesti ja maailm: XX sajandi kroonika, 4. kd. Eesti Entsüklopeediakirjastus, Tallinn, 2007, 171–172.

60 A. Mäesalu, S. Vahtre, M. Laur jt. Eesti ajalugu: Kronoloogia. Tänapäev, Tallinn, 2015, 148.

61 R. Toomla. Eesti erakonnad. Eesti Entsüklopeediakirjastus, Tallinn, 1999, 215–216.

62 Samas, 215.

63 R. Toomla. Eesti erakonnad, 215.

ei pea ta Rahvarinde ideoloogiat iseseisva poliitilis-programmilise arendusena analüüsi vääriliseks. Rahvarinde ideoloogia vaatlusi, analüüsiist kõnelemata, ei leia tollaste poliitiliste arengute ja maailmavaateliste otsingute soliidsetestki akadeemilistest käsitlustest.⁶⁴

Rahvarinde dokumentide, sh projekti akadeemilisest uurimistööst Eestis ja avalikust mõttevahetusest kõrvale jäämise kontekstis väärib märkimist Vello Pettai poolt Columbia ülikoolis New Yorgis 2004. aastal kaitstud doktoriväitekiri. Eesti Kongressile keskenduvast uurimusest leiab ka Rahvarinde dokumentide ja liikumise ideoloogia käsitluse. Neid orgaanilise tervikuna käsitlevates lühikommentaaries tõstab Pettai esile eelkõige projekti programmilist sisukust. Rõhutatakse, et režiimi demokraatiseerimise keskseks tingimiseks seadis Rahvarinde liikumine sõltumatuse parteibürokraatiast ja võitluse stalinismiga.⁶⁵

Peaaegu kogu taasiseseisvumist käsitlevas eestikeelses kirjasõnas on historiograafiliselt domineerivaks jooneks paradoks, et kõrvuti Rahvarinde massiaktsioonide tunnustamisega jääb liikumise poliitiline roll Eesti iseseisvuse taastamises tagaplaanile. Rõhutatakse peamiselt ustavust NLKP poliitikale.⁶⁶ Liikumise NLKP-poliitikat toetav perestroika-meelsus vastandatakse ülejäänud algatuste rahvuslikkusele. Sedalaadi vastandusi antagonismiks taandava narratiivi sõnastasid kõige varem eksplitsiitselt juba 1992. aastal Heiki Samel, Mart Nutt, Jüri Valge ja Andrus Villem: „1988. aasta jooksul kujunes välja kaks kindlapiirilist suunda Eesti ühiskondlikus mõttes: Eesti Vabariigi taastamise idee, mille kandjaks sai vastasutatud Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei (ERSP), ning rahvuslik-kultuurilise autonoomia ja majanduslik-poliitilise desentraliseerimise idee, mis viis välja uue liidulepingu kontseptsioonini“.⁶⁷ Isegi siis, kui Rahvarinnet otsesõnu ei kvalifitseerita „mitterahvuslikuks“ liikumiseks, on jäänud see vastandus aluseks ka akadeemilistele narratiividele. Rahvarinde loomine olnud „päevakorral“ Moskvaski ja see seadnud „peasihiks Gorbatšovi reformide toetamise“, selle kõrval või

64 O. Kuuli. Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991. Ilo, Tallinn, 1999; R. Taagepera. Eesti poliitika 100, 93–95.

65 V. Pettai. Framing the Past as Future: The Power of Legal Restorationism in Estonia. Submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in the Graduate School of Arts and Sciences. Columbia University, 2003, 71–73. https://www.academia.edu/3413597/PhD_Dissertation_Columbia_2004_Framing_the_Past_as_Future_The_Power_of_Legal_Restorationism_in_Estonia (14.04.2021).

66 M. Laar, U. Ott, S. Endre. Teine Eesti: Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1992. SE&JS Tallinn, 1996, 344; M. Laar. Mait Rauna romaani ajalooline taust. – Mait Raun. Wake up: Naiivseid mälestusi ajaloost 1987–1988. SE&JS, Tallinn, 1989, 403; S. Kiin. Eesti Kongress. Nii nagu see oli. – Eesti Kongress. Siis ja praegu. Eesti Vabariigi Riigikantslei, SE&JS, Tallinn, 2000, 19; L. Vahtre. Vabanemine. IM Media, Tallinn, 1996, 32.

67 H. Samel. Saateks. – Eesti poliitilise mõtte ajaloost: Valitud artiklid 1987–1991, Koost. H. Samel, M. Nutt, J. Valge, A. Villem. Jaan Tõnissoni Instituut, Tallinn, 1992, 3.

koguni vastandavalt tõstetakse esile „iseseisvusmeelseid“ ja „rahvuslikke jõude“.⁶⁸

Järgnev analüüs annab alust vaidlustada Eesti tollaseid poliitilisi liikumisi käsitletud professor Vello Pettai käsitlust, mis seab kahtluse alla Rahvarinde tegevuse programmilise rahvaliidumise ja selle poliitilise eesmärgi – Eesti riikluse taastamise. Erinevalt Eesti Kongressist, mis toetus restitutsiooni ideed järgivale „sotsiaalliidumiskule raamile“, puudunud „vaid mõõdukust“ järginud Rahvarinde tegevusel raamistus.⁶⁹ Rahvarinde programmiks olevat jäänud üleskutse „minna asjade loogilist rada (kuulus nn *step-by-step*-lähenemine), mistõttu on raske seda siinkohal eraldi raamina käsitleda“.⁷⁰ Sedalaadi käsitlus Rahvarinde alusdokumentidest jätab Rahvarindele antud avalikkuse toetuse ja liikumise rolli käsitamatuks. Mingi asjade „loogilise raja“ (milline selle loogika võiks olla?) postuleerimisega jäetakse Rahvarinne tunnustuseta kui olemuslikult programmiline, innovaatilise poliitikakujundamise strateegia leiutaja. Veel enam, „raamistamine“ kui tähenduslikkust loov võttestik samastatakse õigusfundamentalistliku⁷¹, teleoloogiliselt⁷² mõtestatud ajalookäsitlusega.

Pettai veendumuse kohaselt ei saanud autentse poliitika ja Eesti tuleviku diagnoos ja prognoos tugineda Gorbatšovi reformide käigus avanenud „võimaluste struktuuri“ analüüsile. „Eesti poliitilise arengu väljavaadete seisukohalt“ olevat olnud „peamine mitte see, kas Mihhail Gorbatšovi reformikurs on õnnestunud või nurjub, vaid hoopis see, et nõukogude võim kui selline on ebaseaduslik ning ebaseadusliku võimuga pole midagi peale hakata“.⁷³ Liikumiste ja poliitika seoste protsessiline käsitlus⁷⁴ ja vastavalt ka selle ajalooliselt kujunenud olukorra analüüsi kaalukus tühistuvad. Tunnistanud ainsaks pädevaks poliitiliseks diagnoosiks tõdemuse, et Eesti on okupeeritud riik, annab Pettai tulevikuprognoosi rolli Eesti Vabariigi sünnijärgsete kodanike registreerimisele.⁷⁵

68 T. Tannberg. Taasiseseisvumine, 374–393.

69 V. Pettai. Ühe poliitilise doktriini konstruktsioon, 157.

70 Samas.

71 Õigusfundamentalismi all mõistakse „õigusekesket taustsüsteemi, mis peab õigust n-ö eneseküllaldaseks: õiguse alused leiduvad õiguses eneses, mistõttu on võimalik õiguse eneserefleksioon; riik ja õigus on lahutamatu seotud; õigus ja õigusemõisted on kehtiva õiguse ruumis primaarsed teiste sotsiaalsete mõistete (au, lubadus jmt) suhtes; sotsiaalsed faktid on relevantseks üksnes õiguslike faktidena. Vt M. Rosentau. Euroopa konstitutsioon – kas vajadus või unelm? – *Juridica*, 2002, 6, 409.

72 Ajalooline teleologism kääneb ajalookirjutust, mis käsitleb rahvusriikluse loomist mingi rahvusühema arengu tuumana. Vt K. Brüggeman. *Transnational History and the History of a Nation: The Case of Estonia*. – *Acta Historica Tallinnensia*, 2021, 27, 1, 23–24.

73 V. Pettai. Ühe poliitilise doktriini konstruktsioon, 159.

74 H. Hiroshi. *Political Process Approach: A Brief Review of A New Perspective on Social Movement Research*. [https://eprints.lib.hokudai.ac.jp/dspace/bitstream/2115/15725/1/48\(3\)_p250-226.pdf](https://eprints.lib.hokudai.ac.jp/dspace/bitstream/2115/15725/1/48(3)_p250-226.pdf) (29.12.2020).

75 V. Pettai. Ühe poliitilise doktriini konstruktsioon, 159.

Pole raske näidata, et Rahvarinne diskvalifitseeritakse mitte selle dokumentide akadeemiliselt põhjustatud analüüsi, vaid fundamentalistlik-teleoloogilise konstruktsiooni toel.

Eesti Kongressi ja Rahvarinde kui vastavalt „sotsiaal-liikumislükku raami“ eeldused täitnud liikumise ja selleni väidetavalt mitte kүүündiva programmitu algatuse vastandamine on põhjendamatu. Rahvarinne kui kriitiliselt keerukates ajaloolistes tingimustes tekkinud programmiline liikumine arendas välja esimesi võimaluste struktuure laiendanud originaalse „sotsiaal-liikumislükku raami“. Sarnaselt radikaalrahvuslikele liikumistele oli ka Rahvarinde programmide alusfaktiks Eesti okupeeritus. Kuid Rahvarinne rajati 1989. aastal käivitunud kodanike komiteede liikumisega kriitiliselt ebasoodsamates ajaloolistes tingimustes. Tõika, et 1988. aasta sügisel, ligi pool aastat hiljem algatatud ja restitutsioonilised nõudmised kilbile tõstnud Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Parteiga liitus vaid sadakond inimest, võib Eesti ühiskonna poliitilise mobilisatsiooni loogika vaatenurgast käsitleda sügavalt tunnuslikuna.

Rahvarinde algatajate ajalookäsitlus pidas õiguslike tõdede kõrval kaalukaks argumendiks ka sotsiaalteaduslikke arutlusi. Vastavalt sellele erines arusaam eduka poliitika fookusest okupatsiooni tingimustes juba põhimõtteliselt Pettai poolt ainsana tollaseid liikumisi raamistavana käsitletud rahvusradikaalide poolt põhjustatud arusaamadest. Selleks oli, nagu Pettai rõhutab, mõttemall et „Eesti Venemaa-poliitika käib läbi Washingtoni, Londoni, Berliini jne“.⁷⁶ Käesoleva artikli autorite käsitluses on Rahvarinne sotsiaalteaduslikus mõttes üsna klassikaline, repressiivse režiimi poolt pidevalt ohustatud ja eelkõige jätkusuutliku raamistuse kujundanud liikumine.⁷⁷ Rahvarinde algatajate eesmärk oli Eesti riikliku iseseisvuse taastamine, kuid samas lähtuti ajalookogemusest, et sattumuslikus maailmas on tulemuslik poliitika eelkõige võimaluste kasutamise kunst.

Kõige avaramas mõistes on Rahvarinde esilekerkimine 1988. aasta kevadel avanenud võimaluste ja ühiskondliku mõtte plahvatusliku arengu vastupeegeldus. Liikumise sünni toetanud intellektuaalse keskkonna kujundasid isemajandamise idee kõrval arutlused demokraatia olemuse, tõelise õigusriikluse, demokraatlike valimiste, inimõiguste, rahvusõiguste, ökoloogia probleemide jm üle.⁷⁸ Uue ideelis-maailmavaatelistele

⁷⁶ Samas, 160.

⁷⁷ H. Johnston. The Comparative Study of Nationalism: Six Pivotal Themes from the Baltic States. – *Journal of Baltic Studies*, 1992, 23, 2, 95–104; H. Johnston, D. A. Snow. Subcultures and the Emergence of the Estonian Nationalist Opposition, 1945–1990. – *Sociological Perspectives*, 1998, 41, 473–497.

⁷⁸ Vt J. Allik. Valimissüsteemi täiustamiseks. – *Rahva Hääl*, 20.03.1988; P. Kask. Demokraatia printsipiistki. – *Looming*, 1987, 9, 985–987; T. Käbin. Demokrateerimise sõlmküsimusi. –

subjektsuste kristalliseerumine peegeldus majandusteadlaste, juristide jt kutseühenduste hoogustunud loomises. Režiimi seni karmikäeliselt ohjatud nn orgaanilise intelligentsi⁷⁹ laienev professionaalne autonoomia avardas hüppeliselt Rahvarindele poliitilise kandepinna loonud sotsiaalpoliitiliste diskursuste repertuaari. Rahvarinde dokumentidega kujundatud uued ideed, sõnavara, diskursused jm kontseptualiseeritus tervikideoloogiks. See seletab, miks Rahvarindele aluse pannud dokumentide koostamisest sai sündmus.⁸⁰ Sellest kujunes rahvusliku iseseisvuse taastamise ideoloogia üks intellektuaalseid aluskapitale. Ja seda mitte ainult Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamise kontekstis.

DOKUMENDIANALÜÜS

Rahvarinde deklaratsioon – poliitiline avang

1988. aasta 13. aprilli hilisõhtul stuudios kiirustades ja ikkagi üsna kitsa autorite ringi koostatud deklaratsiooni hindamisel ei saa mööda selle ilmet kujundanud erakordsetest asjaoludest. Ka siis, kui vähegi ulatuslikuma organiseerimistöõ, mõttetalgute jm korraldamisele poleks järgnenud repressioonide ohtu, oli välistatud võimalus ETV vahendusel ettepanek avalikustada, ilma et see toimunuks n-ö eksprompt. Fakt, et „riigivõimule vastandumiseks kavandatav poliitiline ühendus luuakse otse riiklikus ja võimude poolt eriti rangelt kontrollitavas telepildis, sadade tuhandete vaatajate ja ka võimulolijate silme all“,⁸¹ sai võimalikuks üksnes tänu tõelisele konspireerimisele.⁸² Nimelt oli vaid üksikuil dokumendi koostajatest mõningane poliitiliste avalduste koostamise kogemus.

Murenesid küll bolševistliku režiimi mitmed repressiivsed mehhanismid, nagu administratiivne omavoli, tsensuur, ideoloogiline kontroll jne, kuid võimumonopoli külge klammerdunud NLKP aparadi käepikenduseks olev vägivaldapaaraat oli lihtsalt „külmutatud“.⁸³ Teisi sõnu

Eesti Kommunist, 1988, 3, 48–60; V. Palm. Mõttekilde demokraatiast. – Edasi, 21.03.1988; E. Savisaar. Võitlus mõtteviisi pärast. – Vikerkaar, 1987, 2, 49–64.

79 A. Gramsci. Vankilavihkot: Valikoima. Tlk M. Berger, M. Böök, L. Talvio. Vastapaino, Helsinki, 1979, 88–90.

80 D. Bensaïd. Alain Badiou and the Miracle of the Event. – Think Again: Alain Badiou and the Future of Philosophy. Ed. by Peter Hallward. Continuum, London, New York, 2004, 92–93.

81 H. Valk. Pääsemine helgest tulevikust. Kunst, Tallinn, 2010, 286.

82 E. Savisaar, R. Ruutsoo, K. Simson, A. Must, E. Terk, K. Arjakas, R. Kaljulaid, R. Veidemann, E. Šank. Rahvarinne 1988 (Kakskümmend aastat hiljem). Tallinna Linnavalitsus, Tallinn, 2008, 167–168.

83 A. Park. End of An Empire: A Conceptualization of the Soviet Disintegration Crisis, 1985–1991. Tartu University Press, Tartu, 2009, 24–28.

sõltus režiimi taasjärgastumine, sh repressioonid, ainuüksi partei juhtkonna poliitilisest otsusest. Deklaratsiooni koostajad eeldasid õigustatult, et vaatamata perestroika vaimus deklaratsioonidele suhtub parteiaparatuur Rahvarinde loomise ettepanekusse, nagu ükskõik millisesse NLKP-ga kooskõlastamata kollektiivsesse algatusse, kui ohtlikku ja vaenulikkku ning alustab selle mahasurumiseks ettekäänete otsimist.⁸⁴ Poliitilist avalikkust mobiliseeriva üleskute koostajad pidid seega arvestama diskursiivsete võimaluste struktuuri olemasoleva mustri kitsendustega.⁸⁵ Ühelt poolt pidi deklaratsiooni tekst suutma inimesi kaasata, veenma avalikkust liikumise nõudmiste õigsuses. Teiselt poolt pidi see ametivõime veenma võimaluses, et ettepaneku sobitamine seniste poliitiliste praktikatega on selle keelustamisega võrreldes vähem riskantne.

Seega pidid teksti koondatud ettepanekud olema sõnastatud ametliku retoorikaga haakuvate diskursuste vahendusel, et režiimil ei oleks ettekäännet ettepaneku koostanuid kohe „natsionalistide“ ja „nõukogudevastastena“ avalikust (poliitilisest) elust kõrvaldada või vaikima sundida. Samal ajal pidi sõnastus suutma Eesti lugejaskonda veenda, et deklaratsiooni autoreil on läbimõeldud tegevuskava rahva huvide eest seismiseks ja EKP võimutsemise otsustavaks piiramiseks. Poliitiliselt lepitamatu auditooriume silmas pidades seisid koostajad seega ülesande ees luua suuresti välistavate või ühildamatute eesmärkide ja sõnumitega tekst.

Poliitiliste deklaratsioonide kaalu määrab poliitiliste konfliktide sõnastamine ja liikumise enesepositsioneerimine nende suhtes. Poliitiline põhikonflikt – Eesti okupeeritus ja süvenev koloniseerimine – oli 1988. aasta kevadel saanud avalikuks kõneaineks ja protest selle vastu oli deklaratsiooni koostamise kõige üldisem kontekst. Selles, et Eesti staatus, meie ajalooliste põlisprobleemide tõstatamine oli saanud avalikuks kõneaineks – selles on perestroikal vaieldamatu panus. 1988. aasta kevadel kujundas poliitilise konflikti sõnastamise diskursiivsed raamid demokratiseerimise seadmine avalike nõudmiste keskmesse.

Suurtähtedega esile tõstetud ja rõhutatult kesksele kohale paigutatud Rahvarinde algatamise alusdokumendis öeldul, et „RAHVARINNE JUHINDUB kõiges NLKP strateegilisest põhiliinist“,⁸⁶ oli liikumise algatamisel täita võtmeroll. Aga miks peaks Rahvarinne juhinduma just „strateegilisest põhiliinist“? Kas NLKP-s olid erinevad

84 M. С. Горбачёв. Жизнь и реформы, Книга 1. Новости, Москва, 2005, 513; I. Тооме. Intervjuu Triin Junkrule. – T. Junkur. 1988. aasta ENSV loominguiliste liitude juhatuste ühispleenumi ja selle kõnede analüüs. Magistritöö. Tartu Ülikool, Tartu, 2011, 122.

85 H. McCammon. Discursive Opportunity Structure. – Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements, 211–212.

86 E. Savisaar, V. Palm, M. Lauristin. Kodanikualgatus uuenduskursi toetuseks, 1.

„liinid“? Kui partei oli lõhenenud, siis mis alusel ja millised olid vaikumisi eeldatava „mitte põhiliini“ taotlused? Rahvarinde algatamise eesmärgid ja poliitiline programm ei ole ilma neile, 1988. aasta kevade poliitilise arengu murdepunkte selgitavatele küsimustele vastamata mõistetav. Konfliktid ja vastasseisud defineerivad mitte ainult poliitiliste algatuste mõtte, vaid aitavad mõista ka Eesti tollaseid poliitilisi arenguid määravalt kujundama hakanud Rahvarinde positsioneerumist.⁸⁷

Vastuse küsimusele, mida NLKP põhiliini toetamise all silmas peeti, sõnastas Rahvarinde loomise algatanud ETV saates käigus juba Savisaar, kui ta sõnastas poliitiliste arengute diagnoosi: Gorbatšovi pooldajate ja nn stagnajõudude vahel alanud avalikul võimuvõitlusel võivad olla saatuslikud tagajärjed ka Eestile.⁸⁸ Rahvarinde algatamise vahetu poliitilise konteksti kujundas NLKP ideoloogiajuht Aleksandr Jakovlev nädal enne ETV saadet „Mõtleme veel ...“ ajalehele Pravda kirjutatud (ja ka ajalehes Rahva Hää! avaldatud⁸⁹) ning Nina Andrejeva artiklit erandlikult teravalt kritiseerinud juhtkiri „Perestroika printsiibid. Revolutsioon mõtlemises ja tegutsemises“. Maailmavaateline vastaseis „meie“ (perestroika toetajate) ja seni üldsõnaliseks jäänud „nende“ (demokratiseerimise vastaste) vahel oli üle kasvanud avalikult võimuvõitluseks. Nina Andrejeva allkirjastatud perestroikavastase manifesti „Ma ei saa taganeda printsiipidest“ peamised argumendid pärinesid stalinistidelt.⁹⁰ Perestroika algatusi tühistada soovinud vandenõulaste kavatsusi tähistav nimetus (stalinistid) jäi Pravda juhtkirjas „sildina“ sõnastamata, kuid see oli n-ö avalik saladus.⁹¹ Jakovlevi allkirja kandnud juhtkirjast sai perestroika toetajaid ja vastaseid eristada aitava tähistusprotsessi „teekaart“. Programmartikli sõnumi „stalinismi taassünd ei lähe läbi“ hinnaks oli partei murenemise muutumine avaliku arutelu objektiks.

Juba lepitamatute poliitiliste tegevuskavade sõnastamine reformide (perestroika) toetamise ja stagnatsiooniga võitlemise keeles oli üle kasvanud n-ö fraktsiooniliseks võitluseks, mille tuumaks sai poliitilise süsteemi ümberkujundamine.⁹² Poliitiliste võimaluste struktuuris avanes seega väljavaade mobiliseerida poliitilist opositsiooni avalikult. NLKP aparaadi lõhenemine võtmemõistete „demokraatia“, „pluralism“,

87 Q. Skinner. *Visions of Politics*, 45–46, 117.

88 A. Ammas. Väljavõtteid saates räägitust. – *Postimees*, 13.04.2013.

89 A. Jakovlev. Perestroika printsiibid: Revolutsioon mõtlemises ja tegutsemises. – *Rahva Hää!*, 08.–10.04.1988.

90 Н. Андреева. Не могу поступиться принципами. – *Советская Россия*, 03.03.1988.

91 А. Черняев. Совместный исход: Дневник двух эпох, 1972–1991 годы. РОССПЭН, Москва, 2010, 645.

92 Samas, 645.

„õigus“, „tõde“ jt sisustamisel avas tee opositsiooni konsolideerumisele ka Eestis. Rahvarinde algatamise ühe keskse motiivina olulist osa etendanud Isemajandava Eesti ettepanek, mida serveeriti kui rangelt majanduspoliitilist meetet, pörkas mitte ainult EKP KK, vaid ka KGB vastutöötamisele.⁹³ Poliitiliste ja diskursiivsete võimaluste struktuuri kitsendused kanaliseerisid avaliku poliitilise mobilisatsiooni perestroika diskursusse. Seni avalikult poliitiliselt artikuleerimata, valdavalt majanduslik ja etno-kultuuriline vastupanu venestamisele sai nüüd ideoloogilise raamistuse.

Küsimuse seadmine võimust (kellele kuulub Eestis võim?), mille sõnastas ETV saates avalikult ka Heinz Valk, ja seda koos reaalse võimalusega otsuste kujundamisel kaasa rääkida,⁹⁴ tähendas vähemalt mõne poliitilist võimu tsementeeriva institutsiooni „vallutamist“. Perestroika oli andnud võimaluse arvukad demokraatia süvendamisele üles kutsuvad diskursused poliitilise võitluse keskmesse seada (hegemoniseerida). Need võimaldasid (esmakordselt okupatsiooni jooksul) avalikult sõnastada igapäevastest „leppimatuse“ taktikatest Vaino režiimi avalikuks survestamiseks hoopis kandvama poliitilise strateegia. Perestroika süvendamise retoorikast kujunes strateegia. Demokratiseerimise nõudest kujundati rahvuslikule vabadusvõitlusele Eesti kontekstis tähenduslik kood ning samas avalikkuse nõudmistele ja EKP aparaadile tõrjumatu raam. Ettepanek algatada liikumine Rahvarinne perestroika toetuseks omandas just selle kaudu tähenduslikkuse. Rahvarinde, st „meie“ (rahva) vastandumise „neile“, st EKP-le vastandumise mobiliseerivale märgilisusele osutas saates „Mõtleme veel ...“ kohe ka Heinz Valk: „Rahvarinne?! Selles nimes oli ahvatlust. Rahvarinne Eesti NSV-sse. Vaino vastu. Partei ainuvõimu vastu. Ma ei mõelnud kaua. Andsin nõusoleku.“⁹⁵ Liikumisele Rahvarinde nime andmisega aluse panemist võib pidada üsna klassikaliseks objekti loomiseks nimetamise teel.⁹⁶ Sedakaudu on võimalik jälgida, kuidas nimetamisega luuakse objekti ühtsus või identsus.

Rahvarinde organisatsiooniline ülesehitus jääb deklaratsioonis üldsõnaliseks, samas vastandatakse liikumise laiapõhjaline demokraatlik „üldrahvalikkus“ kavatsuslikult EKP ordulaadsele suletusele. Rahvarindega kutsutakse liituma „kõiki perestroikat aktiivselt toetavaid

93 V. Pool. Minu elu ja teenistus KGBs. Tlk T. Minnik, L. Anion. Postimees Kirjastus, Tallinn, 2019, 211–213.

94 Ajalooline aruteluasaade, kus sündis Rahvarinne. – ERR.ee, 13.04.2018. <https://www.err.ee/747850/vaata-jarele-ajalooline-arutelusaade-kus-sundis-rahvarinne> (23.01.2021).

95 H. Valk. Pääsemine helgest tulevikust, 286.

96 P. Selg, A. Ventsel. Semiootilise hegemooniateooria suunas: Laclau ja Lotman dialoogis. – Acta Semiotica Estica, 2009, 8, 120–132.

Eestima elanikke, sõltumata parteilisusest ja rahvusest, ühiskondlikke ja omaalgatuslikke organisatsioone, ettevõtteid ning asutusi“.⁹⁷

Peamiste teravnevate poliitiliste vastuolude kontekstis torkavad silma deklaratsiooni diskursusteks liigendavad kesksed sõlmitused. Kohe selle teises lõigus diagnoositakse peamine poliitiline antagonism: perestroika kiirendamise peatingimuseks on vastuastumine „stalinismi retsiidiividele meie vabariigis“.⁹⁸ Rahvarinde loomise eesmärgiks seatakse rahva „ärkavale initsiatiivile“⁹⁹ seda võimustava poliitilise mehhanismi loomine. Poliitilise konflikti tuum on kõigile adutav. Stalinismi „retsiidiivide“ ja rahva „ärkava initsiatiivi“ kokkupõrke üheks areeniks oli Karl Vaino ja KGB ühispingutuses hoogustunud proslalinistliku ajalookäsitluse taassünd. 1949. aasta märtsis toimunud massiküüditamise õigustamisest šokeeritud rahvuslik eliit vastas sellele EKP juhtkonda avalikult häbistavate protestidega.¹⁰⁰ Vastuolude analüüsist välja kasvanud prognoos oli hoiatav – stalinistid on asunud vasturünnakule. Eesti parema tuleviku tagatiseks seati demokratiseerimise pöördumatuks muutmine. Viimast aga ei nähtud mitte parteis, vaid rahva koondumises demokraatliku arengu toetuseks. Rahvarinde missiooniks oli „toetada inimeste ärkavat initsiatiivi, nende soovi osaleda perestroika-poliitikas ja realiseerida aktiivselt NLKP Keskkomitee kurssi majanduse ning ühiskonnaelu radikaalsele uuendamisele“.¹⁰¹

Deklaratsiooni läbib veendumus, et perestroika pöördumatuse saab tagada üksnes seni partei manipuleeritud võimumasina allutamine rahva kontrollile.¹⁰² Kontrollimehhanismid peavad hakkama toetama „rahva omavalitsuse“ ja „vahetu demokraatia“ arendamist: „Rahvarinne aitab kaasa vahetu demokraatia ning rahva omavalitsuse arengule“.¹⁰³ Gorbatšovi arutlustes alles üsna hiljuti kinnistunud keelendid olid jäänud partei võimupraktikate retooriliseks dekoratsiooniks, Rahvarinde loomise eesmärgiks oli retoorikale institutsionaalse ja päevapoliitilise sisu andmine. Täendusloomeliselt kaalukate täiendite „oma“ ja „vahetu“ rõhutamise poliitiliseks sõnumiks oli Rahvarinde demokraatliku loomuse vastandamine EKP aparaadipõhisele ja KGB toetatud võimutsemisele. Selle kaudu stigmatiseeriti „rahvale“ vastandatud „nemad“ – „isevalitsuslik“ (nagu seda ETV saates iseloomustas Heinz Valk) EKP aparaat Eestile

97 E. Savisaar, V. Palm, M. Lauristin. Kodanikualgatus uuenduskursi toetuseks, 1.

98 Samas.

99 Samas.

100 ETA lahtine parteikoosolek [1988]. XIX üleliidulise parteikongressi eel. – MRP-AEG Infobüllatään 1987–1988. Koost. V. Niitsoo, E. Pärnaste. SE&JS, Tallinn, 1998, 443–444.

101 E. Savisaar, V. Palm, M. Lauristin. Kodanikualgatus uuenduskursi toetuseks, 1.

102 Samas.

103 Samas.

võõra ja vaenulikuna. Rahvarinde algatamise programmi hegemooniliseks märksõnaks on „rahva omavalitsuslikkus“. Täendusloomeliselt on rahva „omavalitsuslikkuse“ arendamine kood, mis sarnaselt isemajandamise mõistega kannab Eesti rahva poliitilise subjektsuse taastamise sõnumit.¹⁰⁴

Dokumendis on keskne koht avalikkuse kaasamist käsitlevatel konkreetsetel tegevusjuhistel. „[Ü]hiskonnaelu demokraatiseerimise eest“ võideldes võtab Rahvarinne „osa ettepanekute väljatöötamisest riigielu tähtsamates küsimustes, saadikukandidaatide ülesesestamisest ja valimiskampaaniate korraldamisest“.¹⁰⁵ Formaalselt deklaratsioon nagu kordaks nõukoguliku propaganda silmakirjalikke fraase rahva „kaasamisest“, kuid protestide ja algatuste rahvaliidumiseks koondajana on Rahvarinde juhistel opositsioonijõude võimustav programmiline kaal. Poliitilises võitluses osutusid need EKP võimult tõrjumisel väga tõhusaks tegevusjuhiseks.

Rahvarinde loomise algatanud deklaratsioonis on peidus vähemalt kaks sõnumit. Selle päevapoliitiline sõnum oli üleskutse mobiliseeruda demokraatlike protsesside jätkumise kaitseks. Poliitilise sündmuse staatuse andis aga deklaratsioonile sisendus, et ollakse ajaloolise murrangu lävel, et rahval on Eesti tuleviku kujundamises võimalik ka avaramas mõttes kaasa rääkida. Rahvarinde loomise üleskutseks saanud dokumendi poliitiline sõnum – väljakutse režiimile – oli nii avalikkusele kui ka võimuaparaadile hästi väljaloetav, kuid deklaratsiooni aluseks olnud diskursiivne strateegia piiras oluliselt võimumasina repressiivseid võimalusi. Deklaratsioon ei omistanud Rahvarindele veel n-ö hegemoonilise tähistajana ontoloogilist identiteeti. Kuid nagu on näidanud Ernesto Laclau ja Chantal Mouffe, toimib diskursiivse vastuhegemoonia kehtestamine nõuete ja protestide liigendamise ühes „samaväärsusahelas“, mille kaudu hakatakse nõudmiste sisu käsitlema kui ühist väljakutset režiimile.¹⁰⁶ Valitsevale režiimile väljakutse esitanud Rahvarinde poliitiline identiteet varjus deklaratsioonis veel perestroika vaimus diskursuste retoorikasse. Samas oli selge, et tegusa programmilise liikumise ellukutsumine eeldas Rahvarinde idee päevapoliitilises võtmes lahtikirjutamist.

104 J. Saharov. *From Economic Independence to Political Sovereignty*, 66, 68.

105 E. Savisaar, V. Palm, M. Lauristin. *Kodanikualgatus uuenduskursi toetuseks*, 1.

106 E. Laclau, C. Mouffe. *Hegemony and Socialist Strategy: Toward a Radical Democratic Politics*. 2nd ed. Verso, London, New York, 1985, 95–96.

Rahvarinde projekt – positsioneeriv võimuväljal

Rahvarinde liikumise käivitamiseks, motiveerimaks selle toetajaid algatusega liituma, tuli koostada projekt kui poliitilist diagnoosi ja prognoosi kirjeldav programmiline dokument. Poliitilisele algatusele sai mõjuka avalikkust kõnetava tähenduslikkuse anda üksnes deklaratsiooni koondatud alusideede ja nõudmiste määratlemine viisil, mis seoks need teiste ühiskonnas oluliste diskursustega. Poliitikavälja tõhusaks agendiks olemine eeldas nii Rahvarinde toetajate kui ka vastaste mõjutamiseks tõhusate diskursiivsete praktikate väljatöötamist.¹⁰⁷

19. aprilliks koostatud eelprojekt ja 30. aprillil 1988 Edasi veergudel ilmunud projekt on alusstruktuurilt ja alusdiskursuselt identsed. Samas on poliitilist arengut diagnoosivad, eelkõige aga tulevikku prognoosivad lõigud arendatud tegevuskavaks ja annavad ülevaate 1988. aasta kevade plahvatuslikest poliitilistest protsessidest. Rahvarinde ja EKP suhete iseloomustus, Rahvarinde organisatsioonilise ülesehituse areng jms kõnelevad võimaluste struktuuride ja koos sellega võimuvälja väga kiirest teisenemisest. Järgnevalt keskendume 30. aprillil ajalehes Edasi ilmunud projekti diskursuste kõige kõnekamate aspektide analüüsile.

30. aprillil ilmunud artikli sissejuhatusena on deklaratsioonil projekti raamistava, liikumise edukuse vaatenurgast strateegiliselt kaaluka¹⁰⁸ preambuli rolli. Kui deklaratsiooni sõnastus on manifestne, siis projekt on laadilt programmiline dokument. Liikumise eesmärgid saavad nähtavaks eestlastele tähenduslike majanduslike ja kultuuripoliitiliste representatsioonidena. Eraldi töökavana tuuakse alapunktideks liigendatuna välja Rahvarinde tegutsemise eesmärgid, nõudmised ja organisatsioonilised alused. Liikumist raamistavalt seatakse nende keskmesse küsimus võimust – režiimi demokratiseerimisest. Kui deklaratsiooni üldisem sihiseadmine on keskendunud perestroikapoliitika kui ülddemokraatliku arenguperspektiivi kaitsmisele, siis projektis saavad nõudmised konkreetseid põhimõtteid kaardistava praktilis-programmilise kuju. Rahvarinde algatamise eesmärk on tulevikukavadele poliitilise jõukeskuse loomine. „Rahvarinne on kodanikuinitsiatiivil põhinev demokraatlik liikumine, mille peamiseks sisuks on rahva tahte realiseerimine nõukogude võimu valitavates organites“.¹⁰⁹ Kokkuvõtlikult on Eesti „rahva tahe“ sõnastatud projekti kolmandas punktis „Rahvarinde sotsiaalpoliitilise tegevusplatvormi“ kujul.¹¹⁰ Poliitiline platvorm lähtub „seisukohtadest, mis

107 J. Saharov. From Economic Independence to Political Sovereignty, 177.

108 A. D. Morris, S. Staggborg. Leadership in Social Movements, 183.

109 E. Savisaar, V. Palm, M. Lauristin. Kodanikualgatus uuenduskursi toetuseks, 1.

110 Autorite tähelepanek: „Rahva tahte“ nimel kõnelemisega tõstatuvad rousseauliku „üldise tahte“ (*volonté générale*) retoorikaga sarnased probleemid. Siinkohal piirdume

on avaldatud ENSV loominguliste liitude ühispleenumi läkituses XIX parteikonverentsile ning kirjas ENSV juhtorganitele¹¹¹. Rahvarinde majandusplatvormi aluseks on „kogu ENSV üleviimine täielikule isemajandamisele“¹¹². Neist esimene dokument, Ühispleenumi läkitus XIX parteikonverentsile, koondab nõudmised NSV Liidu keskvoimule, nagu konstitutsioonis deklareeritud Eesti NSV suveräänsuse tagamine ja seda kindlustavate institutsioonide (Eesti NSV kodakondsus), demokraatlike poliitiliste mehhanismide (tsensuurivaba ajakirjandus, mitme kandidaadiga valimised), Eesti esindatus rahvusvahelistes suhetes jne loomine. Akronüümi IME all tuntuks saanud dokument sõnastas Eestit ekspuateriva koloniaalmajanduse avalikkuse kontrollile allutamise ja majandusliku iseseisvuse eelduste väljaarendamise kava.¹¹³ Mõlemad Eestile demokraatlikku arengut kavandavad ja vabariigi suveräänsuse austamist nõudvad programmilised dokumendid olid juba saanud Eesti avalikkuse toetuse. „Rahva tahte“ nimel kõneldes esitasid Rahvarinde algatajad avaliku väljakutse seni Eesti „rahva nimel“ kõnelemise monopoliseerinud EKP-le.

Võimaluse EKP-le avalikult vastanduda andis Karl Vaino režiimi üha avalikumaks saanud vastuseis perestoikale. Juba deklaratsioonis sõnastatud diagnoos Vaino poliitikale – „stalinismi retsiidivid“ – arendati projektis sihipäraseks võitluseks stalinismiga:

Rahvarinde loomine on esile kutsutud vajadusest käivitada **radikaalsete** [autorite esiletõste] ümberkorralduste demokraatlik mehhanism, et kaasa aidata NLKP uuenduskursi (perestroika) pöördumatule elluviimisele majanduses, ühiskondlik-poliitilises ja kultuurielus, et ühiselt vastu seista bürokraatia katsetele säilitada ja taastada stalinismile ja stagnatsioonijale omaseid ühiskonnaelu juhtimise vorme ja ideoloogilisi dogmasid, võidelda korruptsiooni ja võimu kuritarvitamise vastu.¹¹⁴

Projekti raamistus kujundab poliitilise tuleviku prognoosi fookuse: reformide pöördumatuks muutumise tuumaks on võitlus stalinismiga. Liikumise ülesandeks seatakse spontaanse ja hajusa stalinismivastase protesti koondamine rindeks. „Rahvarinne koondab ja koordineerib mitmesuguste ühingute, seltside, klubide, töökollektiivide ja muude ühenduste algatusi uuenduskursi elluviimiseks, stalinismi ja

konstateeringuga, et sedakaudu vastandab Rahvarinne „rahva nimel“ kõnelemise monopoliseerinud EKP-le.

111 E. Savisaar, V. Palm, M. Lauristin. Kodanikualgatus uuenduskursi toetuseks, 1.

112 Samas.

113 E. Savisaar, M. Titma, S. Kallas, T. Made. Ettepanek: kogu Eesti NSV täielikule isemajandamisele – Edasi, 26.09.1987, 3.

114 E. Savisaar, V. Palm, M. Lauristin. Kodanikualgatus uuenduskursi toetuseks, 1.

administratiivse käsusüsteemiga võitlemiseks.¹¹⁵ Rõhutamist väärrib, et kui deklaratsioonis astutakse vastu stalinismi „retsidiividele“ ja ka 19. aprillil allkirjastatud eelprojekti jääb stalinismi vastustamine mitmeti üldsõnaliseks, siis 30. aprillil Edasis avaldatud projektis on saanud stalinismiga võitlemisest Rahvarinde programmi keskne diskursus. Stalinism ja administratiivne käsusüsteem pannakse rõhutatult n-ö ühele ja samale pulgale. „Rahvarindesse kuulumisega ei käi kokku stalinistlik-konservatiivsete seisukohtade avaldamine ja administratiivse käsusüsteemi säilitamisele kaasaaitamine.“¹¹⁶ Projekti trükiküpses variandis kasutatakse Venemaa demokraatlik-perestroikameelsest, režiimikriitilisest diskursusest laenatud „administratiivse käsusüsteemi“¹¹⁷ väljendit juba tühisõnalise „nõukogude võimu“ sünonüümina. Rahvarinde algatajad jätsid tähelepanuta NLKP KK aparaadi mana, et „administratiivse käsusüsteemi“ bürokraatlike puuduste samastamine „parteilise juhtimisega“ tervikuna olevat lubamatu. Rahvarinne kasutas ära avalikustamispoliitika retoorikat, mis pidas ideoloogiliste dogmade kriitikat lubatavaks ja andis sellega diskursiivsete võimaluste raamide nihutamiseks avarad võimalused. Režiimikriitilise sõnavara juurutamisest sai üks neid võtteid, mille toel käivitati EKP ideoloogilise autoriteedi tühistamise legaalne ja väga raskesti tõrjutav mehhanism. EKP võimutsemise ja „ideoloogiliste dogmade“ vahele pandi edukalt võrdusmärk.

NLKP võimumonopoliga põhimõtteliselt ületamatusse, paratamatusse vastasseisu sattunud kodanikualgatuse tunnustamisel jäi Gorbatšov 1988. kevadel veel üldsõnaliseks. Projekti peamiseks poliitiliseks uuenduseks oli perestroikaga tekkinud poliitiliste võimaluste struktuure kasutades Rahvarinde ja EKP kvaasilegalse *modus vivendi* konstrueerimine. Deklaratsioonis oli väljakutse Karl Vaino võimutsemisele peidetud veel NLKP poliitika „põhiliini“ toetamise retoorikasse, projektis aga arendati välja kodanikualgatuse legaliseerimise skeem, mis osutus edukaks uuenduseks. 1978. aastal kehtima hakanud Eesti NSV konstitutsiooni § 49 sätestas, et „[v]astavalt kommunismi ehitamise eesmärkidele on Eesti NSV kodanikel õigus ühineda ühiskondlikesse organisatsioonidesse, mis soodustavad poliitilise aktiivsuse ja omalalgatuse arenemist ning nende mitmekülgsete huvide rahuldamist“.¹¹⁸ Tõigal, et NSV Liidu 1977. aasta tühisõnaline konstitutsioon koosnes „metafooridest, vanasõnadest, poliitilisest demagoogiast ja valedest“,

115 Samas.

116 Samas.

117 Samas.

118 Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi konstitutsioon (põhiseadus). Eesti Raamat, Tallinn, 1978, 21.

nagu on tõdenud Igor Gräzini,¹¹⁹ on ka positiivne külg. Metafoori- küllane demagoogia nimelt loob diskursiivsete võimaluste struktuuri mõttes arvukaid tõlgendusvõimalusi. 1988. aasta kevadel, kui juurdus gorbatšovlik õigusriigi diskursus (ehkki veel täiendiga „sotsialistlik“), siirdus kodanikuõigusi kindlustavate deklaratsioonide tõlgendusõigus EKP-lt avalikkusele.¹²⁰ Perestroika tähendusloomeline hegemoonia oli Roger Garaudyd parafraaseerides üle kasvamas „kallasteta perestroika“.¹²¹ EKP aparaadil oli juba praktiliselt võimatu avalikult kahtluse alla panna Eesti NSV kodanike õigust perestroikat toetavat ühiskondlikku organisatsiooni luua. Projekti sõnastused kordasid 1960.–1970. aastatel legaalselt opositsiooni luua püüdnud dissidentide võtteid. Rõhutades, et „Rahvarinde ja kõigi tema organite tegevus on avalik ja toimub **ranges vastavuses** [autorite esiletõste] Eesti NSV konstitutsiooni ja seadustega“,¹²² ei jäetud sõnades kahel käel perestroikat toetavale EKP juhtkonnale valikuid. Projekti 6. lõigus sõnastati Eesti poliitilises ajaloos pöördelise tähenduse saanud (kui mitte revolutsiooniline) idee, et „Rahvarinne ei allu ühelegi organisatsioonile või organile [st ka mitte KGB-le]“.¹²³ Nõudega, et „[j]uhtivaid funktsioone Rahvarinde organites ei saa ühitada palgalise tööga vastutavatel kohtadel partei-, komsomoli-, ametiühingu- või riigiparaadis“,¹²⁴ tõmmati sisuliselt kriips peale NLKP aparaadi tavapraktikale delegeerida vähegi oluliste organisatsioonide juhtkonda EKP aparatšik. Ilma aparaadi diktaadi alt väljumiseta polnud aga Rahvarinde loomisel mõtet, sest kavandatud missioon täitmine oleks igal sammul põrganud aparatšikutele. Tsiteeritud lõigud kujundasid Eesti poliitilises elus murrangu kaasa toonud sõlmituse. Karl Vaino katseid kriminaliseerida Rahvarinde algatajate nõuet, et parteiparaat ja Rahvarinne tuleb lahutada,¹²⁵ oli 1988. aasta kevadel juba võimalik tõrjuda Gorbatšovi suunistega kodanikualgatuse võimaluste avardamisest ja võimude lahususest.¹²⁶

119 I. Gräzin. Eesti uue põhiseaduse visandjooni. – Eesti Akadeemilise Õigusteaduse Selts 1989. aastal. Eesti Akadeemiline Õigusteaduse Selts, Tartu, 1990, 72.

120 A. Pindis. Konverentsi ettekanne. – Rindelin Vöru: Vörumaa aastatel 1987–1988: 1997. aasta 21. oktoobri konverentsi materjalid. Toim. M. Raudvassar. Vöro Instituut, Vöro, 1999, 56, 59

121 Tõmbame siin paralleele Prantsuse filosoofi Roger Garaudy 1963. aastal ilmunud raamatu „Kallasteta realism“ („D'un réalisme sans rivages“, vene keeles 1964) ametlik-nõukogulikke vaimuloomete norme murendava mõjuga.

122 E. Savisaar, V. Palm, M. Lauristin. Kodanikualgatuse uuenduskursi toetuseks, 1.

123 Samas.

124 Samas.

125 EKP Keskkomitee esimese sekretäri Karl Vaino informatsioon EKP Keskkomitee IX pleenumil. – Rahva Hääl, 01.06.1988.

126 В Политбюро ЦК КПСС. По записям Анатолия Черныева, Вадима Медведева, Георгия Шахназарова (1985–1991). Сост. А. С. Черняев, В. А. Вебер, В. Медведев. Альпина Бизнес Букс, Москва, 2008, 294. Revolutsioonilisele uutmisele uuendamise ideoloogia: NLKP KK peasekretäri M. Gorbatšovi kõne NLKP KK pleenumil 18. veebruaril

Projekti autorite kinnitus, et „NLKP mõju [Rahvarindele] tagatakse demokraatlike meetoditega, Rahvarindega ühinenud kommunistide poliitilise autoriteedi ning veenmisoskuse abil“,¹²⁷ oli kooskõlas parteilise kontrolli konstitutsioonilisele normiga, mille kohaselt NLKP on „ühiskondlike organisatsioonide tuumik“. ¹²⁸ Formaalet võimutruu deklaratsiooni tegelik sisu varjus tõigas, et ehkki Rahvarinde algatajatest paljudel oli NLKP liikmepilet, polnud sel enam mingit seost omaniku maailmavaatega ja veel vähem lojaalsusega režiimile. Kuid liikumisele tunnustuse taotlemisel oli sel kaalukas roll. Samas sai Rahvarinde üheks ajalooliseks teeneks termini „kommunist“ pöördumatult sisutuks sõnakõlksuks muutumine ja EKP laialilagunemise plahvatuslik kiirendamine.

Rahvarinde algatajad tajusid hästi institutsioonide nimetuste ja neisse kätkevad normatiivsete mustrite kui semiootilise reaalsuse tähendust loovat ja identiteeti kujundavat jõudu.¹²⁹ Eelprojektiga võrreldes on Edasis ilmunud projekti tekstis juba täielikult välditud sovetliku režiimi rahvaesinduslikkust simuleerivat tähistuskeelt (nõukogud, bürood jne). Ülevaates Rahvarinde tulevases organisatsioonist kasutakse valdavalt varem Eesti Vabariigis juurdunud terminoloogiat. Sedakaudu kujundati Rahvarindele rahvusliku organisatsiooni identiteeti.

Rahvarinde organisatsioonilistes alustes oli põhimõtteliseks uuenduseks rahvaalgatuslike tugigruppide idee. Liikumise struktuuris tugigruppidele keske koha andmise kava küpses algatusrühmade koostöös. Savisaar olevat tugigruppe (millest polnud juttu ei saates ega ka deklaratsioonis) Rahvarinde ühe alustruktuurina käsitletud juba saatele järgnenud päeval.¹³⁰ Marju Lauristini mäletamist mööda toetatud Tallinna algatusrühmas siiski pigem Rahvarinde kui katusasutuse-taolise ühenduse loomist. Tartus valitsenud veendumus, et „Rahvarinne peab olema tõesti inimeste vaba liikumine, millel on tugigrupid. See ei ole organisatsioon selles mõttes, kus on liikmed kinnise nimekirjaga – noh, et astud Rahvarindesse“. ¹³¹ Tugigruppide idee populaarsuse kasvu üheks toukejõuks sai rahvaalgatuse iseorganiseeruv arenguloogika. Vähem tähtis

1988: NLKP KK pleenumi otsus NLKP KK peasekretäri M. Gorbatšovi kõne kohta. – NLKP Keskkomitee pleenumi materjalid, 17.–18. veebruar 1988. Eesti Raamat, Tallinn, 1988.

127 E. Savisaar, V. Palm, M. Lauristin. Kodanikualgatus uuenduskursi toetuseks, 1.

128 Konstitutsioon 1978. – Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi konstitutsioon. Eesti Raamat, Tallinn, 1978, 6.

129 B. van Heudsen, R. J. Jorna. Reconsidering the Standard: A Semiotic Model of Organisations. – Coordination and Communication Using Signs: Studies in Organisational Semiotics 2. Ed. by K. Liu, R. J. Clarke, P. B. Andersen, R. K. Stamper. Kluwer, Dordrecht, 2002, 154–155.

130 J. Allik. Esimene sekretär oli kunagi täisvõimuga vürst. Intervjuu Heiki Raudlale. – Sakalamaa Kalender. SK Viljandi, Põltsamaa, 2012, 60.

131 M. Lauristin. Intervjuu Maris Makkole. – M. Laar, U. Ott, S. Endre. Teine Eesti, 591.

polnud ka turvalisust lisav liikumise anonüümsus.¹³² Deklaratsiooniski esil olnud n-ö katusasutuse laadi organisatsiooni loomise visioon on projektis täielikult asendunud liikumistele omase iseorganiseeruva üleschitusega: „Rahvarinde organisatsioonilise struktuuri algülideks on omaalgatuslikud tugigrupid, mis luuakse asutustes, ühiskondlikes organisatsioonides, seltsides, kooperatiivides, ühendustes või ka elukohtades. Tugigruppide tegevust koordineerivad Rahvarinde piirkondlikud volikogud, mis moodustatakse tugigruppide esindajatest (volinikest). Volinikud valitakse tugigruppides salajasel hääletamisel.“¹³³ Tagamaks volinike vahetut kontakti kõigi neid valinutega, soovitakse suurtes asutustes ja organisatsioonides luua mitu väiksemat tugigruppi.¹³⁴

Tugigruppide staatuses Rahvarinde alusstruktuurina toimus põhimõtteliselt kaalukas areng. Veel 19. aprillil valminud eelprojektis on kirjas, et tugigruppe moodustatakse ka „kohalike nõukogude **juures**“ [meie esiletõste].¹³⁵ Keelend „juures“ peegeldab tollast õiguslike võimaluste struktuuri. 1986. aastal oli tekkinud nõukogulikus terminoloogias „mitteformaalidena“ tähistatud omaalgatuslikel huvirühmadel, klubidel jne väljavaade õiguspäraselt tegutseda, seda aga tingimusel, et need registreeritakse nn ühiskondlike organisatsioonide „juures“¹³⁶. Eelkõige KGB repressiivseid eesmärke järgivat ettekirjutust täites õiguslikke tagajärgi ei kaasnenud. Miski ei piiranud võimude suva huvirühma üldse mitte registreerida.¹³⁷ Kaassõna „juures“ kasutamine võimaldanuks aga „mitteformaalide“ staatuses tugirühmad ühitada võimaluste struktuuridega, st peeti kinni deklaratsioonist, et Rahvarinne tunnustab kehtivaid norme ja selle tegevus on avalik. Tõik, et projektis viide tugigruppide registreerimisele kohalike nõukogude juures puudub, peegeldab Rahvarinde algatajate kasvanud enesekindlust. Aprilli lõpuks oli Tartu ja Tallinna algatuskeskustes arvele võetud juba kümneid tugigruppe. Oht, et režiim võiks nüüd juba masse kaasanud rahvalikumise kui nõukogudevastase ehk illegaalse vastu repressioone rakendada, oli oluliselt vähenenud.

19. aprillil koostatud alusdokumendiga võrreldes toob projekt täpsemalt välja liikumise demokraatlikud alused (nt valimiste salajasus, esinduslikkuse põhimõte jm). Rahvarinde liikumiseks kavandamisega organisatsiooniline paindlikus suurenes. Kohapealsed aktsioonid olid

¹³² Samas.

¹³³ E. Savisaar, V. Palm, M. Lauristin. Kodanikualgatus uuenduskursi toetuseks, 1.

¹³⁴ Samas.

¹³⁵ U. Soonvald. Loe milliseid väärtusi hinnates loodi Rahvarinne perestroika toetuseks.

¹³⁶ A. Kraut. Huvialakoondise, huviklubi (HK) registreerimisjuhend. – Eesti Muinsuskaitse Selts 25. Toim. J. Tamm. MKS, Tallinn, 2012, 69.

¹³⁷ L. Batkin. Ajaloo uus algus. – Teist teed ei ole: Meie minevikust, praegusest uutmisest ja tulevikust: Esseistika, dokumentalistika. Toim. J. Afanasjev. Eesti Raamat, Tallinn, 1989, 116–117.

täielikult iseseisvad ja tugirühmade esindused üksnes „koordineerisid“ ühisalgatusi.¹³⁸ Liikumise kiire areng peegeldus ka kavandatavates üle-eestilise koostöö kavades. Kui eelprojekti kohaselt oli Rahvarinde kõrgeimaks organiks „toetusgruppide üldkogu (rahvakongress)“, st kõikide Rahvarindegaga liitunud inimeste koosolek, siis projekt seadis Rahvarinde kõrgeimaks organiks „**volinike** [autorite esiletõste] üldkogu (rahvakongressi)“.¹³⁹ Projekti tehtud mitmed uuendused kinnitavad, et napilt paari nädalaga oli Rahvarindest saanud massilikumine, hoogsalt areneva struktuuriga rahvaalgatuslik poliitiline jõud.

KOKKUVÕTE

Võimupartei süvakriis ja režiimi murenemine olid 1988. aasta kevadeks kujundanud tingimused laiapõhjalise, parteilisest kuuluvusest sõltumatu, rahvuslikke huve kaitsva poliitilise opositsiooni organiseerumiseks. Üldrahvaliku, NLKP aparaadist sõltumatu, nõukogulike praktikate kontekstis uuendusliku kodanikualgatuse vormi – „liikumise“ algatamine oli läbimurdeline poliitiline innovatsioon. Eesti iseseisvuse taastamisel praktilis-programmilise poliitika üheks suunaandjaks kujunenud Rahvarinde alusideoloogia sõnastati 13. aprilli koostatud deklaratsioonis ja 30. aprillil 1988 avaldatud projektis. Rahvarinde loomise aluseks olnud dokumentide ideed ja tegevuskavad, mis moodustavad sidusa terviku, omandasid murrangulise kaalu Eesti poliitilises arengus. Nende dokumentide alusideed said lähtekohaks ka 1988. aasta oktoobris Rahvarinde asutamisel vastu võetud dokumentidele.

30. aprillil Edasis avaldatud tekstide koostamisel kasutati taktikalistel kaalutlustel erinevaid diskursiivseid strateegiaid. Need peegeldavad poliitiliste ja diskursiivsete võimaluste struktuuris plahvatuslikult avardunud võimalusi. Deklaratsioonis hegemoniseeritud perestroika ja demokraatia kaitsmise diskursusi kasutati eelkõige Rahvarinde kui massiliikumise ellukutsumise ja poliitilise võimu teostamisega liituvate poliitilist praktikate õigustamiseks.

Projekt täiendab deklaratsiooni – alusideed, perestroika edendamisse varjunud EKP võimumonopoli vääramise kava – juba praktilis-programmiliselt. Rahvarinde ideoloogia väljatöötamisel hegemoniseeriti poliitiliste, majanduslike, kultuuriliste jt antagonismide muster, mille osapoolteks olid Eesti rahvas ja imperiaalne koloniaalrežiim. Rahvarinde

¹³⁸ E. Savisaar, V. Palm, M. Lauristin. Kodanikualgatus uuenduskursi toetuseks, 1.

¹³⁹ Samas.

praktilis-programmiliste tegevuskavade, nagu isemajandamine, õigusriikluse arendamine jne, diskursiivseks raamistuseks sai juba Eesti rahva tahte diskursus.

Mitte ainult Rahvarindele, vaid avaramalt poliitika kujundamisele Eestis aluse pannud kaalukate dokumentide koondamine 30. aprillil 1988 Edasis ilmunud artiklisse „Kodanikualgatus uuenduskursi toetuseks“ muutis need teineteist täiendavaks, luues tervikkäsitluse, mis annab ajaloolastele suurepärase lähtealuse Rahvarinde ideoloogia autentseks rekonstrueerimiseks.

Rahvarinde loomine oli Eesti tulevikule pöördelise kaaluga poliitiline sündmus. Liikumise algatamisega pandi alus organisatsioonilisele vormile ja masside avalikus poliitilises elus osalemise poliitilisele platvormile. Isemajandava Eesti ettepanekust, loomeliitude ühispleenumi otsustest, deklaratsioonist Eesti NSV suveräänsuse kohta jt pöördelise kaaluga dokumentidest said rahvuslikku vabadusliikumist kujundanud põhimõtted üksnes rahvaliidumise survele. Eesti siirdeaastate poliitilises kultuuris süvainnovatsioonilise kaaluga diskursiivsed ja poliitilised strateegiad olid eeskujuga andvaks ka meie naabrite liikumiste juures – Läti Tautas Frontele ja Leedu Sąjūdisele aluse panemisel.

THE INCEPTION OF THE ESTONIAN POPULAR FRONT: DECLARATIONS AND PROJECTS

Helen Lausma-Saar, Rein Ruutsoo

By the spring of 1988, the deep crisis of the ruling party and the worsening state of the regime had created the conditions for the organisation of a broad-based, non-partisan political opposition to defend Estonia's national interests. The movement known as the Estonian Popular Front was a form of citizens' initiative, was innovative in the context of Soviet practices, involved the general public, was independent of the apparatus of the CPSU, and proved to be a political breakthrough.

The basic ideology of the Popular Front, which became one of the leading practical and programme policies in the run-up to the restoration of Estonia's independence, was framed for the first time in the declaration prepared on 13 April, as well as in the project prepared during the following two weeks. The ideas and action plans of the documents that founded the Popular Front formed a coherent whole and gained a

revolutionary importance in Estonia's political development. The basic ideas of the documents also became the starting point for the Estonian Popular Front Programme, which was adopted in October 1988, the inception of the Popular Front.

The aim of this article is to reconstruct the historical significance of the programme documents that laid the foundation for the creation of the Popular Front. At the heart of the analysis are the two basic documents of the Popular Front published on the front page of the newspaper *Edasi* on 30 April 1988. These are the Popular Front Declaration, compiled after the live Estonian Television broadcast of "Mõtleme veel" ("Let's give it some thought...") on 13 April, and the Popular Front Project completed in the following two weeks.

Two main focuses of the research are established: the reconstruction of the action plans and goals consolidated in the documents of the Popular Front, and the role of the Popular Front's programmatic ideas in shaping the political ideologies that led to the restoration of Estonia's national independence.

For tactical reasons, various discursive strategies were used in compiling the documents published in *Edasi*. They reflected both an explosion of opportunities, and certain limits, in the structure of the political and discursive possibilities.

The discourses on perestroika and the defence of democracy hegemonised in the declaration were used, in particular, to justify political practices related to the establishment of the Popular Front as a movement and political power. Thus, the proposals consolidated in the text were to be formulated through social representations and discourses that would not give the regime an immediate excuse to exclude it from public (political) life or silence those who drafted the proposal by labelling them 'nationalist' or 'anti-Soviet'. At the same time, the wording of the proposal had to convince the Estonian people that the authors of the declaration had a well-thought-out action plan to stand up for the interests of the Estonian people and to decisively limit the dominance of the Estonian Communist Party. Thus, its authors were faced with the task of creating texts for politically irreconcilable audiences and with goals and messages that were largely incompatible.

The significance of political declarations is determined by how they address political conflicts and position movements in relation to them. The main political conflict – the occupation and deepening colonisation of Estonia – had become a topic of discussion by the spring of 1988.

The historical merit of the Popular Front was the legitimisation of the desire to bring Estonia's political status to the centre of public policy. The discursive framework of perestroika prioritised the demand for radical democratisation of the regime.

The basic idea of the declaration – the plan to overturn the Communist Party of Estonia's monopoly on power, which was hidden in the promotion of perestroika – was already divided into practical and programmatic activities in the project. The manifesto-like wording of the declaration would be developed into a working document. The goals of the movement became significant for Estonians as economic and cultural political representations. The Popular Front's goals, requirements and organisational bases were assigned to sub-sections of the work plans. The protection of the general democratic development of perestroika, which was at the heart of the declaration, would have a practical and programmatic effect, mapping specific policies in the project.

Publication of the documents framing the creation of the Popular Front became a revolutionary political event for Estonia. The launch of the movement laid the foundations for an innovative form of organisation and a political platform for mass participation in public political life.